

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

2026, 16: 1-43

Mimari Yapılarda Rivayet ve Metin Dili: İstanbul ve Kudüs'te Kanûnî Dönemi Sebil ve Çeşme Kitâbeleri

Transmission and Textual Discourse in Architectural Structures: Sabil and Fountain Inscriptions from the
Kanûnî Period in Istanbul and Jerusalem

نقوش الأسبلة في عهد السلطان سليمان القانوني: نموذج إسطنبول والقدس

Gülşen Soycan

Dr. | Ph.D.

Ministry of National Education

Samsun | Türkiye

E-mail: gulsen55soycan@gmail.com

ORCID: orcid.org/0000-0003-0176-2069

RORID: <https://ror.org/00jga9g46>

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 22.12.2025

Kabul Tarihi | Accepted Date: 11.01.2025

Yayın Tarihi | Published Date: 12.01.2025

DOI: [10.61218/hadith.1846748](https://doi.org/10.61218/hadith.1846748)

Atıf | Citation: Soycan, Gülşen. "Mimari Yapılarda Rivayet ve Metin Dili: İstanbul ve Kudüs'te Kanûnî Dönemi Sebil ve Çeşme Kitâbeleri". *HADITH* 16 (Ocak 2026), 1-43.

Etik Beyan | Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Gülşen Soycan)

Çıkar Çatışması | Competing Interests: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. | No conflict of interest declared.

Finansman | Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. | No external funding was used to support this research.

Yayıncı | Published by: Veysel Özdemir.

İntihal | Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. | This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith> | mail: index.hadith@samsun.edu.tr

Mimari Yapılarda Rivayet ve Metin Dili: İstanbul ve Kudüs'te Kanûnî Dönemi Sebil ve Çeşme Kitâbeleri

Dr. Gülşen Soycan

Anahtar Kelimeler

Hadis
Türk İslâm Sanatları
Tarihi
Kudüs
Sebil
Kitâbe

Öz

Bu makale, 16. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren tek bir padişahın hâmilliğinde fakat farklı mekânlarda inşa edilen sebil ve çeşmelere özgü kitâbeleri konu edinmektedir. Çalışmada, payitaht İstanbul'da ve bir taşra kenti Kudüs'te I. Süleyman döneminde yapılan sebil ve çeşme kitâbelerinin metin ve form cihetinden analiz edilmesi, bölgesel-kültürel farklılıklarının ve benzerliklerinin ortaya konulması, tezyinî özelliklerinin ve yazı üslubunun tespit edilmesi, bilhassa bu kitâbelerde geçen dinî içerikli ibarelerden ayet ve hadis kullanımının biçiminin ve bağlamının çözülmesi hedeflenmektedir. Bu açıdan disiplinler arası bir özellik taşıyan makalenin temel tezi, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyet kurduğu merkez ve taşra şehirlerinde birbirine yakın tarihlerde inşa edilen sebil ve çeşmelere ait kitâbelerin benzerlik taşımalarının yanında dikkate değer yerel hususiyetleri de barındırmasıdır. Kudüs şehrinde tarih boyunca ve hâlâ devam etmekte olan savaşlar, sadece canlılara değil insanlığın ortak mirası mimari yapılara da zarar vermektedir. Bu anlamda Kudüs sebil kitâbeleri her an yok olma, zarar görme, kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Genellikle mahalle aralarına inşa edilen Kanûnî dönemi İstanbul çeşmelerinin çoğu ise kaderlerine terk edilmiş gözükmektedir. Çalışmada Kanûnî dönemine ait İstanbul ve Kudüs'te bulunan toplam 14 sebil ve çeşme kitâbesi tespit edilmiş, bu kitâbeler muhteva-biçim analizine tabi tutulmuştur.

Transmission and Textual Discourse in Architectural Structures: Sabil and Fountain Inscriptions from the Kanûnî Period in Istanbul and Jerusalem

Keywords

Hadith
History of Turkish
Islamic Arts
Jerusalem
Sabil
Inscription

Abstract

This article focuses on the inscriptions specific to sabil and fountains built under the patronage of a single Sultan, but in different locations, starting from the second quarter of the sixteenth century. The study aims to analyse the texts and forms of fountain inscriptions made during the reign of Suleiman I in the capital city of Istanbul and in the provincial city of Jerusalem, reveal their regional and cultural differences and similarities, identify their decorative features and writing styles, and, in particular, decipher the form and context of the use of verses and hadiths from religious texts in these inscriptions. The main thesis of this interdisciplinary article is that the inscriptions on sabil and fountains built around the same time in central and provincial cities under Ottoman rule share similarities, but also contain noteworthy local characteristics. Within the scope of this study, a total of 14 sabil and fountain inscriptions from the Kanûnî period in Istanbul and Jerusalem were identified and subjected to content-form analysis.

Giriş

İnsan hayatındaki önemi ve dinî metinlerin teşvikiyle rahmet kaynağı kabul edilen su yapıları; kamusal alanın estetik düzenine katkı sağlayan küçük ölçekli mimari eserlerdendir. İnsanların temiz suya kavuşmasının yanı sıra vakıf sistemi ve sosyal etkileşimi bir arada barındırarak şehir hayatının toplumsal ve kültürel sürekliliğine, estetik bütünlüğüne katkı sağlayan çeşme, şadırvan, sarnıç, sebil, selsebil gibi su mimarisine ait yapılar, Türk-İslâm medeniyetinde hususi bir yere sahiptir.

Bir su medeniyeti olduğunu, İmparatorluğun dört bir yanına inşa ettiği çeşme ve sebillerle gösteren Osmanlı, iki önemli şehrin su sorununu aynı hükümdarın hâmilliğinde çözüme kavuşturmuştur. Bu şehirlerden biri olan Kudüs'ün mimari faaliyetlerini restorasyon ve inşa olmak üzere ikiye ayırdığımızda karşımıza özgün bir yapı birimi olarak Kanûnî Sebilleri çıkmaktadır. Ekseriyetle dikdörtgen formlu, tek üniteli, sivri kemerli inşa edilen bu sebiller; mimari vasıfları, süslemeleri ve nişlerinin ortasında yer alan kitâbeleriyle Kudüs'teki diğer su yapılarından belirgin farklılık arz etmektedir. Şehrin kritik noktalarına yerleştirilen söz konusu sebillerin kadim zamanlardan beri devam etmekte olan su ihtiyacını tedarik ve Türk-İslâm kimliğini temsil gayesiyle yapıldığı izahtan varestedir. Nitekim Şam Kapısı'ndan Eski Şehir'e doğru yol alan bir kimse, bu şehrin ara sokaklarında ve Harem-i Şerif'te aynı tipolojiye sahip sebillerin bir amaca matuf inşa edildiğini kavramakta gecikmemektedir. Benzer biçimde şehrin büyümesine ve nüfus artışına bağlı olarak eski dönemlerden beri su sorunuyla mücadele eden İstanbul'un bu problemi, Kanûnî Sultan Süleyman'ın himayesinde neticeye kavuşturulmuştur.

Kudüs Kanûnî Sebilleri, Türkçe literatürde yeterince yer almasa da Batı menşeli kaynaklarda mimari ve epigrafik özellikleri sebebiyle bahse konu edilmiştir. Bu çalışmalardan biri ve en önemlisi ünlü epigrafist Max van Berchem'in kaleme aldığı *Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum Deuxième Partie Syrie du Sud: Tome Premier - Jerusalem "Ville"* isimli kitaptır. Kudüs şehrindeki kitâbeleri tarihî ve epigrafik bağlamda ele alan Berchem, bu kitâbelerin harf karakterlerine, tezyinî unsurlarına, ayet-hadis kullanımına veya okutucu harflerine değinmemiştir. Bir diğer çalışma Myriam Rosen Ayalon'un kitap bölümü olarak yazdığı muhtasar fakat analitik bir bakış açısı sunan "On Suleiman's Sabils in Jerusalem"² adlı çalışmasıdır. Kanûnî dönemine tarihlendirilen ve sebiller dizisi olarak isimlendirilen altı sebilin farklı ve benzer hususiyetleri, mimari açıdan değerlendirilmiştir. Mezkûr sebilleri bütün tezyinî vasıfları ve mimarisiyle analiz eden önemli bir araştırma ise Osmanlı Kudüs'ü

---

¹ Max van Berchem, *Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum Deuxième Partie Syrie du Sud: Tome Premier - Jerusalem "Ville"* (Caire: Institut Français D'archéologie Orientale, 1922); Max van Berchem, *Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum Deuxième Partie Syrie du Sud: Tome Deuxième - Jérusalem "Haram"* (Caire: Institut Français D'archéologie Orientale, 1925).

² Myriam Rosen Ayalon, "On Suleiman's Sabils in Jerusalem", *Essays In Honor of Bernard Lewis The Islamic World From Classical to Modern Times*, ed. C. E. Bosworth vd. (Princeton/New Jersey: The Darwin Press, 1988), 589-607.

üzerine yaptığı çalışmaları ile tanınan Yusuf Natsheh'e aittir. *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517-1917* isimli kitabın "Architectural Survey Catalogue of Building"³ kısmını kaleme alan Natsheh, Kanûnî Sebilleri'ne ait kitâbelerin Arapçalarından ziyade tercümelerini vermiş; muhtevasını, tezyinî hususiyetlerini ve yazı özelliklerini kısaca incelemiştir. Osmanlı Kudüs'üne ait kitâbeleri *Turkish Jerusalem (1516-1917): Ottoman Inscriptions from Jerusalem and Other Palestinian Cities*⁴ adlı kitabında bir araya getiren Mehmet Tütüncü, kitâbe metinlerinin Arapça yazılışlarını ve İngilizce tercümesini vermiştir. Çoğunluğu yabancı olan bu çalışmalar, umumiyetle bahsi geçen yapıları mimari, kitâbeleri ise epigrafik açıdan incelemiş; dinî ifadelerin kullanımı bakımından araştırmaya konu etmemiştir.

Gerek İslâm'ın suya atfettiği önem gerekse geleneğin verdiği değer Türk-İslâm mimarisinde küçük ölçekli su yapılarından sebil ve çeşmeleri ön plana çıkarmasına rağmen müstakil olarak Kudüs'e ait bu yapıları ve kitâbeleri konu alan sınırlı sayıda Türkçe yayımla karşılaşmıştır. Bunlardan biri doktora tezi olarak hazırlanıp Kudüs'te Osmanlı Bekçileri: Çeşme, Sebil, Şadırvan, Hamam Mimarisi⁵ isimyle basılan kitaptır. Kudüs'teki su yapılarını mimari açıdan inceleyen yazar, kitâbelerin tercümesini vermiş ancak içerik ve biçim değerlendirmesi yapmamıştır. Diğer *Kudüs Harem-i Şerif Kitâbelerinin Hat Sanatı Açısından Değerlendirilmesi*⁶ isimli doktora tezidir. Mescid-i Aksâ kitâbeleriyle sınırlandırılan bu çalışma, Kanûnî dönemine tarihlenen iki sebil kitâbesini, hüsn-i hattın gelişimi cihetinden yorumlamıştır.

İstanbul çeşmeleri ile ilgili çok sayıda Türkçe çalışma bulunmakta iken⁷ mana-form bütünlüğü içinde ve müstakilen İstanbul çeşme kitâbelerini ele alan araştırmalar da mahduttur. Yapılan literatür taramasında 16. yüzyılda Osmanlı'nın payitahtı İstanbul'un su yapılarıyla Kudüs'teki Kanûnî Sebilleri'ne özgü kitâbelerin muhteva özelliklerinin, farklılık ya da benzerlik düzeylerinin daha önce araştırılmadığı tespit edilmiştir. Literatürdeki bu boşluktan hareketle Kanûnî Sebilleri'nin bütün özelliklerinden ziyade kitâbelerinin metin ve biçim analizi, ayet-hadis, dua cümlesi gibi dinî ifadelerin

³ Yusuf Natsheh, "Architectural Survey Catalogue of Buildings", *Ottoman Jerusalem : The Living City, 1517-1917*, ed. Sylvia Auld - Robert Hillenbrand, 2 Cilt (London: Altajir World of Islam Trust, 2000), 657-1012.

⁴ Mehmet Tütüncü, *Turkish Jerusalem (1516-1917): Ottoman Inscriptions from Jerusalem and Other Palestinian Cities* (Haarlem: SOTA, 2006).

⁵ Emine Kızılaslan, *Kudüs'te Osmanlı Bekçileri: Çeşme, Sebil, Şadırvan, Hamam Mimarisi* (Ankara: İlâhiyat, 2023).

⁶ Gülşen Soyca, *Kudüs Harem-i Şerif Kitâbelerinin Hat Sanatı Açısından Değerlendirilmesi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2024).

⁷ Konuyla ilgili başlıca yayınlar için bk. İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1938); İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri 1* (İstanbul: Maarif Maatbaası, 1943); H. Örcün Barışta, *İstanbul Çeşmeleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992); Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri (Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil)* (İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1993); Nuran Kara Pilehvarian vd., *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler* (İstanbul: YEM Yayın, 2000); Necdet Ertuğ (ed.), *İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyyatı* (İstanbul: Forart Basımevi, 2006); Beyza Taymaz, *Osmanlı Dönemi İstanbul Sebil ve Çeşme Kitabelerinin Biçim ve İçerik Açısından Değerlendirilmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022).

kullanım oranı bu araştırmanın konusu olarak seçilmiştir. Sebiller belirlenirken Kanûnî dönemine ait ve kitâbeli olmasına dikkat edilmiştir. Bu minvalde saha araştırmasında Kudüs'te tespit edilen Kanûnî dönemine ilişkin tüm çeşme ve sebiller araştırmaya dâhil edilmişken İstanbul'da, ilgili döneme aidiyeti kesin olmayan çeşmeler ile bu zamana ait olup kitâbesi ileri vakte tarihlendirilenler kapsam dışı bırakılmıştır.⁸ Netice itibarıyla Kanûnî döneminin vasıflarını büyük ölçüde taşıyan İstanbul çeşmelerinin kitâbeleri değerlendirilmeye uygun görülmüştür.

Kitâbe metinlerini ayrıntılı çözümlemeyi amaçlayan makale, çeşme kitâbelerinin kendine mahsus dinî, tezyinî, edebî, tarihî, bedî yönüne temas etmesi; taşra çeşme kitâbelerinin payitahtta bulunanlardan farklı ya da benzer yönlerini göstermesi açısından önceki çalışmalardan ayrılmaktadır. Bilhassa 16. yüzyıl itibarıyla sebil ve çeşme kitâbelerinde geçen dini ifadeler, ayet ve hadis kullanımına odaklanmaktadır. Bu çalışmanın gayelerinden biri de mezkûr mekânlarda bulunan Kanûnî dönemi çeşme kitâbelerinin güncel fotoğraflarını ve durumlarını göstererek kayıt altına almaktır. Bu amaçla saha çalışmasında sebil ve çeşmeler ile onlara ait kitâbeler yakından incelenmiş, hepsinin ölçüsü alınmış ve fotoğrafları çekilmiştir. Makalede sebil-çeşme ayrımı kitâbede geçtiği şekilde belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle tarihî süreç içerisinde kavramların anlam kaymasına yahut genişlemesine uğrayabileceği düşüncesinden hareketle kitâbe metni yapıyı sebil olarak belirtiyorsa fiziki vasıflarına bakılmaksızın bu kelime tercih edilmiştir.

1. Kudüs Sebil Kitâbeleri

Kudüs'ün -kronik bir sorunu haline gelen- su ihtiyacının giderilmesine yönelik ciddi ve gerçekçi adımlar, 1516 yılında Osmanlı'nın şehri Memlüklerden almasıyla atılmaya başlanmıştır. Nitekim Kudüs'te yapılan ilk inşaa faaliyetinin bir sebil olması, Osmanlı'nın gündeminde bu sorunun önemine işarettir. Akabinde dönemin karakteristik mimari yapısı olarak nitelendirilen ve tek bir model üzere tasarlanan⁹ Kanûnî dönemi sebiller serisinin yapımı gelmiştir.¹⁰

1.1. Kasımpaşa Sebili'nin kitâbesi

Kudüs'ün muhtelif mekânlarına inşa edilen çeşmeler içinde en eski Osmanlı su yapısı, Kasımpaşa Sebili'dir. Güzelce Kasım Paşa'nın bânisi olduğu yapı, mimari vasıfları sebebiyle kendinden

---

⁸ Bazı çeşmelerin kitâbesi ya sonraki dönemlerde yapılan tamiratlara ait olduğu ya da kaybolduğu için saha araştırmasında tespit edilen kitâbeli 7 adet Kanûnî çeşme kitâbesi örneklem olarak seçilmiştir.

⁹ Ayalon, "On Suleiman's Sabils in Jerusalem", 590.

¹⁰ Yusuf Natsheh'e göre dokuz adet inşa edilen Kanûnî Sebilleri'nin altısı günümüze ulaşmıştır. Bk. Yusuf Natsheh, "The Architecture of Ottoman Jerusalem", *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517-1917*, ed. Sylvia Auld - Robert Hillenbrand (London: London Altajir World of Islam Trust, 2000), 1/599.

önce ve sonraki diğer Kudüs çeşme ve sebillerinden belirgin şekilde ayrılmaktadır.¹¹ Harem-i Şerif'in batı ekseninde Silsile Kapısı'nın doğusuna inşa edilen sebil, Kubbetü's-Sahra gibi sekizgen planlıdır. Saçaklı şadırvanın Kudüs'teki tek örneğini temsil eden yapının¹² kitâbesi, batı cephesinde yer alan kemerin içine yerleştirilmiştir. Takriben 72x38 cm ölçüsündeki kitâbe, kireç taşı üzerine kabartma olarak nakşedilmiştir. Dikdörtgen kitâbenin sol alt köşesi başta olmak üzere muhtelif kısımlarında yer yer bozulmalar mevcuttur. Bu durum kitâbenin anlaşılmasını olumsuz etkilemektedir. Umumiyetle tek satır halinde bazen de aşağıdan yukarıya doğru ilerleyen kitâbe, 16. yüzyıl yazı stiline uygun olarak celî sülûs hatla hakkedilmiştir. Kitâbenin metni ve anlamı şöyledir:

أنشأ هذا السبيل المبارك إيتغاء (ء) لوجه الله تعالى وطلباً لمرضاته في أيام مولانا السلطان الأعظم ثانى سليمان في ملك العالم السلطان سليمان ابن السلطان سليم خان أمير أمرا (ء) العرب والعجم مولانا قاسم باشا يسره الله مايشاء (ء) على يد العبد (الفقير إلى الله عبد ربه (؟) مصطفى في (العشر الآخر) من شعبان المعظم (سنة ٩٣٣)¹³

“Bu mübârek sebil, Yüce Allah'ın rızasını kazanmak ve hoşnutluğunu istemek maksadıyla efendimiz, ulu sultan, âlemin hükümdarı II. Süleyman, Sultan Selim Han'ın oğlu Sultan Süleyman'ın saltanatında Arap ve Acem hükümdarlarının emiri, efendimiz Kâsım Bâşâ -Allah onun dilediği şeyi kolaylaştırsın- Allah'ın fakir kulu Mustafa'nın eliyle mübarek Şaban ayının son on gününde 933/Mayıs 1527 senesinde inşa etti.”

Kitâbenin harf karakterleri incelendiğinde yan yana istiflenen sivri zülfeli dikey harflerin alt ucunun -üst kısma nispetle- ince olduğu görülmektedir. İki yerde geçen lafza-i celâl teşrifat gereği satırın üzerine konumlandırılmıştır. أنشأ، إيتغاء، مايشاء kelimelerinde hemze ihmal edilmiştir. في، تعالى، تعالى، على، ثانی'de kalem geriyeye doğru ters hareketiyle yapılan yâ-i ma'kûs kullanımı mevcutken ثانی'de yâ harfi, mecmu'a formunda işlenmiştir. السلطان'da nûn satırın üstüne keşîdeli olarak yazılmıştır. Sîn harfi سليمان ve سليم isimlerinde uzun tutulmuş; أنشأ، السبيل، السلطان، قاسم، مايشاء'da dendanlı yapılmıştır. Güzel hâ kelimenin sonunda mahtûfe (koparılmış) veya mahdûde (sınırlı), başında melfûfe (gözleri dolu) uslûbunda nakşedilmiştir. Her iki kolu zülfeli ve iki yana açık yapılan lâm-elif'in alt ucu, bitişiktir. Yâ,

¹¹ Konuyla ilgili detaylı bilgilendirme için bk. Natsheh, “Architectural Survey Catalogue of Buildings”, 2/665-670; Baha Tanman - Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Kudüs'te Osmanlı Devleti İmar Faaliyeti”, *Dârüsselâm Kudüs*, ed. Nihal Şahin Utku vd. (İstanbul: T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, 2025), 3/221-255.

¹² David M Myres, “An Overview of the Islamic Architecture of Ottoman Jerusalem”, *Ottoman Jerusalem The Living City: 1517-1917*, ed. Sylvia Auld - Robert Hillenbrand (London: Altajir World of Islam Trust, 2000), 1/340.

¹³ Berchem, *Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum Deuxième Partie Syrie du Sud: Tome Deuxième - Jérusalem “Haram”*, 167. Okunuşu: Enşee hâze's-sebîle'l-mübârek ibtiğâen li-vechi'llâhi teâlâ ve taleben li-merzâtihî fî eyyâmî mevlânâ es-sultân el-a'zam sâni Süleymân fî meliki'l-âlem es-sultân Süleymân ibn es-sultân Selîm Hân emîrî ümerâi'l-Arab ve'l-acem mevlânâ Kâsım Bâşâ yesserahu'llâhu mâ yeşâu alâ yedi'l-abdi'l-fakîr ila'llâhi abdi rabbihî (?) Mustafâ fî'l-aşri'l-âhiri min şâ'bâne'l-muazzami senete 933.

nûn, vâv gibi kâseli harfler sıg ve dardır. Boşluğa mahal bırakılmamış şekilde doldurulan kitâbede harfler köşeli şekilde noktalanmış, uzun üstün dışında harekeye yer verilmemiştir. Genel olarak kitâbenin harfleri sıkışık, kompozisyonu karmaşıktır.

Kitâbede yapının vasfı, bânisi, dönemin hükümdarı, işi kimin gerçekleştirdiği, yapım tarihi belirtilmiştir. Buna göre yapı, -özelliklerine sahip olmasa da- sebil olarak nitelendirilmiştir. Günümüzde abdest almak için kullanılan sebilin¹⁴ yapılış amacı ise Cenâb-ı Hakk'ın rızasını kazanmak şeklinde belirtilmiştir. Yapının bânisi, Kasımpaşa semtine adı verilen Güzelce Kasım Paşa, Arap ve Acem emirlerinin emiri olarak zikredilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine katılan Paşa, Mercidabık zaferinden sonra Trablusşam sancakbeyliğine getirilmiş; 930/1524 senesinde Mısır beylerbeyliğine tayin edilmiş; 932/1526'da İstanbul muhafızlığı görevinde bulunmuştur. Kasımpaşa Sebili'ni bu tarihten sonra yaptırmıştır.¹⁵ Sebil, I. Selim'in oğlu Kanûnî zamanında inşa edilmiştir. Kitâbede Kanûnî'den II. Süleyman olarak bahsedilmektedir. Hâlbuki Kanûnî, Osmanlı sultanları içinde ekseriyetle I. Süleyman olarak adlandırılmaktadır. Kudüs'e ilk mabedi inşa eden Hz. Süleyman'dan mülhem bu şekilde bir isimlendirme yapılmış gözükmektedir.¹⁶ Kitâbede dua cümlesi sadece bâninin adından sonra yer alırken, işi gerçekleştiren Mustafa ismindeki kişi "Allah'a muhtaç, fakir kul" ibareleriyle mütevazı bir şekilde anılmıştır. Memlûk sonrası Kudüs'te Osmanlı'nın inşa ettiği ilk mimari yapı Kasımpaşa Sebili olduğuna göre Osmanlı'ya ait ilk inşa kitâbesinin de bu yazılı metin olduğunu söylemek mümkündür.¹⁷ Bununla birlikte Nebî Dâvûd Makamı'nın üst kısmında Son Akşam Yemeği Odası'na fetihten sonra yerleştirilen 930/1524 tarihli tecdit kitâbesi hesaba katılırsa Osmanlı dönemine tarihlendirilen ikinci kitâbe olmaktadır.¹⁸ Genellikle kitâbelerin baş kısmında yer alan ayet veya hadis kullanımına bu kitâbede rastlanmamıştır.

---

¹⁴ Natsheh, "Architectural Survey Catalogue of Buildings", 2/666.

¹⁵ Gülşen Soycan, "Mescid-i Aksâ'daki Mimari Faaliyetlerin Görkemli Dönemi Kanûnî Saltanatı", Geçmişten Günümüze Filistin, ed. Tuğba Velioğlu vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2024), 606. Kasım Paşa hakkında detaylı bilgi için bk. Faruk Sümer, "Kasım Paşa", İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 6/386-388; Mehmed Süreyya, Sicil-i Osmânî (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 3/875; Faruk Sümer, "Kasım Paşa, Güzelce", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 24/547.

¹⁶ Berchem, Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum Deuxième Partie Syrie du Sud: Tome Deuxième - Jérusalem "Haram", 168; Soycan, Kudüs Harem-i Şerif Kitâbelerinin Hat Sanatı Açısından Değerlendirilmesi, 373.

¹⁷ Soycan, Kudüs Harem-i Şerif Kitâbelerinin Hat Sanatı Açısından Değerlendirilmesi, 403.

¹⁸ Son Akşam Yemeği Odası'nda bulunan kitâbe metni için bk. Berchem, Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum Deuxième Partie Syrie du Sud: Tome Premier - Jerusalem "Ville", 403-404.

1.2. Sultan Havuzu Sebili'nin kitâbesi

Kanûnî Sultan Süleyman'ın Kudüs özelinde başlattığı sebiller projesinin ilki Birketü's-Sultan olarak da bilinen Sultan Havuzu Sebili'dir.¹⁹ Eski Şehir'in dışında Beytülâhm ile el-Halîl arasındaki yol üzerinde el-Halîl Kapısı'nın (Yafa Kapısı) güneybatısına inşa edilen Birketü's-Sultan Sebili, tek üniteli kamu yapısıdır. Kemer nişinin içine yerleştirilen enine dikdörtgen formlu sebilin mermer kitâbesi, yaklaşık 100x55 cm ölçüsünde olup kabartma tekniğiyle hakkedilmiştir. Celî sülüsle yazılan kitâbenin metni ve anlamı şöyledir:

أمر بانشاء(ء) هذا السبيل المبارك مولانا السلطان الملك الأعظم والخاقان المكرم مالك رقاب الأمم سلطان الروم والعرب والعجم السلطان سليمان ابن سلطان سليم خان خلد الله ملكه وسلطانته بتاريخ عاشر شهر محرم الحرام في سنة ثلاثة وأربعين وتسعمائة²⁰

“Bu mübarek sebilin yapımını; efendimiz, sultan, ulu hükümdar, şerefli hakan, milletlerin özgürlüklerini elinde tutan, Rum, Arab ve Acem'in sultanı, Sultan Selim Han'ın oğlu Sultan Süleyman, -Allah onun mülkünü ve saltanatını ebedi kılsın- muharrem ayının onuncu günü 943 senesinde emretti.”

İnce bir silmeyle etrafı sınırlandırılan Sultan Havuzu Sebili'ne ait kitâbe, kabartma iki cedvelle üç satıra bölünmüştür. Aynı hizada kümelenen elif, lâm gibi dikey harflere sivri bir zülfe ilave edilmiş; lafzatullâh satırın üstüne yerleştirilmiş; dendanlı ve keşîdeli olmak üzere sîn harfinin iki formu da kullanılmıştır. Genellikle müdevver tarzda yapılan vâv harfi, مولانا'da mürsele olarak nakşedilmiştir. Her iki kolu zülfeli lâm-elif'in alt ucu, sola kıvrıktır. Lâm, nûn gibi kâseli harfler derin ve dardır. Hemze, بانشاء(ء) gibi harflerin yanına değil tezyinî bir unsur gibi üstlerine yerleştirilmiştir. هذا السبيل kelimesi için ortak kullanılmıştır. Üçüncü satırın başında yer alan سلطان kelimesinin elif-lâm olmadan yazımı dikkat çekicidir. هذا'da güzel he kedi gözü gibi الله, ملكه, وسلطانته'de mahdûde formunda tercih edilmiştir. Satırın alt çizgisine denk getirilen râ, dâl, mîm, vâv gibi harflerin mukavver formları yazıya ahenk ve ritim katmıştır. Kalem kalınlığına göre harflerin boyut ve derinliklerinde tam bir istikrar söz konusu değildir. Az sayıdaki hareketlerin aksine dikdörtgen görünümlü noktalara büyük ölçüde yer verilmiştir. الأعظم'da ayn'ın, والخالقان'da hâ'nın, السلطان'da sîn'in altına mühmel harf konulmuştur. Kitâbede boşlukları doldurmak ve ahengi sağlamak maksadıyla kalp şekline ve “s” harfine benzer süslemeler; kalın üstün, şedde, âsar gibi okutucular kullanılmıştır. Harfler okunaklı, metin anlaşılır olmasına rağmen yer yer sıkışık ve girift bir kompozisyon söz konusudur. İlk iki satırdaki harflerin

¹⁹ Yusuf Natsheh'in belirttiğine göre dokuz adet olan bu sebillerin altısı günümüze gelebilmiştir. Natsheh, “The Architecture of Ottoman Jerusalem”, 1/599.

²⁰ Berchem, *Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum Deuxième Partie Syrie du Sud: Tome Premier - Jerusalem “Ville”*, 413. Okunuşu: Emera bi-inşâ(i) hâze'(s)-sebîl'l-mübârek mevlânâ es-sultân el-melikü'l-a'zam ve'l-hâkânü'l-mükerrem mâlikü rikâbî'l-ümem sultânü'r-rûm ve'l-Arab ve'l-acem es-sultân Süleymân ibn sultân Selîm Hân halleda'llâhu mülkehû ve sultânehû bi-târîhi âşiri şehri muharremi'l-harâm fî seneti selâsetin ve erbe'îne ve tis'imieh.

görüntüsü daha intizamlı, arasındaki boşluk daha fazladır. Tarih ibaresinin bulunduğu son satırda kelime ve kelime grupları üst üste bindirilmiştir. Bu durum kitâbenin bir eskize talim edilmeden hakkedildiği intibasını vermiştir.

Standart Arapça kitâbe formatında olan Sultan Havuzu Sebili'ne ilişkin kitâbe, yapının inşa tarihini, bânisini, unvanlarını, yapı türünü ve dua cümlesini içermektedir. Buna göre 10 Muharrem 943/29 Haziran 1536 tarihinde inşa edilen sebilin bânisi, Kanûnî'dir. Her ne kadar tek cepmeli bir meydan çeşmesi görünümünde olsa da Memlük ve Osmanlı dönemlerinde Kudüs'te inşa edilen bu tür su yapıları, sebil olarak isimlendirilmiştir. Kanûnî, kitâbede “el-melikü'l-a'zam ve'l-hâkân el-mükerrem mâlikü rikâbi'l-ümem sultânü'r-rûm ve'l-Arab ve'l-acem” unvanlarıyla nitelendirilmiştir. Bu tür kitâbelerde genellikle sultanın adından sonra yazılan “halleda'llâhu mülkehû ve sultânehû” dua cümlesine burada da yer verilmiş ancak ayet veya hadis kullanılmamıştır. Yapının tarihi üçüncü satırın sonunda gün, ay ve yıl olarak yazıyla belirtilmiştir.

1.3. Tarîkü'l-Vâd Sebili'nin kitâbesi

Kanûnî dönemi sebillerinin ikincisini oluşturan, 1 Recep 943/14 Aralık 1536 tarihli el-Vâd Sebili; Tarîkü'l-Vâd yolu üzerine, Kattânî Çarşısı'nın batı girişinin hemen güneyine inşa edilmiştir. Dikdörtgen formu yaklaşık 125x52 cm ölçüsündeki sebile ait kitâbe ise mermer üzerine kabartma olarak nakşedilmiş ve sivri kemerin iç kısmına yerleştirilmiştir. İnce bir cedvelle üç eşit satıra ayrılan kitâbenin Arapçası ve anlamı şu şekildedir:

أمر بإنشاء هذه السبيل المبارك مولانا السلطان الملك الأعظم والحقان المكرم مالك رقاب الامم سلطان الروم (و) العرب
والعجم عز الإسلام والمسلمين ظل الله في العالمين حامى الحرمين الشريفين السلطان سليمان ابن السلطان سليم خان خلد الله ملكه
وسلطانه بتاريخ أول شهر رجب المرجب من شهور سنة ثلاثة وأربعين وتسعمائة²²

“Bu mübarek sebilin yapımını efendimiz, sultan, ulu hükümdar, şerefli hakan, milletlerin özgürlüklerini elinde tutan, Rum, Arap ve Acem'in sultanı, İslâm'ın ve Müslümanların şerefi, âlemlerde Allah'ın gölgesi, iki mukaddes haremın hâmisî, Sultan Selim Han'ın oğlu Sultan Süleyman - Allah onun mülkünü ve saltanatını ebedi kılsın- 943 senesinin aylarından Recep ayının birinci gününde emretti.”

²¹ Berchem bu ibareyi (هذ) olarak okumuştur. Bk. Berchem, *Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum Deuxième Partie Syrie du Sud: Tome Premier - Jerusalem “Ville”*, 414.

²² Okunuşu: Emera bi-inşâ(i) hâzihi's-sebîli'l-mübârek mevlânâ es-sultân el-melikü'l-a'zam ve'l-hâkânü'l-mükerrem mâlikü rikâbi'l-ümem sultânü'r-rûm (ve)'l-Arab ve'l-acem izzu'l-İslâmî ve'l-müslimîn zillu'llâhi fi'l-âlemîn hâmi'l-haremeyni's-şerîfeyn es-sultân Süleymân ibn es-sultân Selîm Hân halleda'llâhu mülkehû ve sultânehû bi-târîhi evveli şehri recebi'l-mürecceb min şuhûri seneti selâsetin ve erbeîne ve tis'imieh.

Celî sülüs üslubunda yazılan kitâbenin harf özelliklerini detaylandırmak gerekirse keskin ve sivri zülveli kendi aralarında gruplanan dik harfler, tahdip olmadan yukarıdan aşağıya kısmen incelererek gelmiştir. الشريفين, والمسلمين, سلطان; الشريفين, والمسلمين, سلطان, السبيل, بانشا, السلطان kelimelerinde dentalı yapılan sîn harfi; هذه’de güzel hâ aynü’l- hirre (kedi gözü gibi); ism-i celâl’de mahdûde; ملكه, وسلطانه ibarelerinde mürsel tarzda tercih edilmiştir. İki yerde geçen lafzatullâh satırın üstüne konumlandırılmıştır. حامى’de yâ harfi, kalemin geriye doğru ters hareketiyle uzatılmıştır. Râ, mîm, vâv gibi harfler, mecmû’a olarak işlenmiştir. Dik harfler, hem mekândan tasarruf etmek hem de yazıya ritim katmak için satırın üstüne yerleştirilen bâ, nûn gibi harfleri kesmiştir. Uzun harfler üst, müdevver harflerse alt çerçeve çizgisine veya cedvele temas ettirilmiştir. Güzel hâ ve sîn mühmeli kullanılan kitâbede kalın üstün, ötre ve şedde dışında okutma işaretine yer verilmemiştir. Bununla birlikte kalp şekline ve “s” harfine benzeyen süs unsurları bulunmaktadır. Harflerin noktası dikedörtgendir. Boşluğa mahal bırakılmayacak şekilde doldurulan kitâbenin en girift kısmı, tarih ibaresinin yer aldığı üçüncü satırın sonudur.

Sultan Havuzu Sebili’nden yaklaşık 168 gün sonra inşa edilen Tarîkü’l-l-Vâd Sebili’ne ait kitâbe bir önceki sebil kitâbesiyle örtüşen muhtevaya sahiptir. Benzer dua cümlesi kullanılmış ancak ayete yer verilmemiştir. Bununla birlikte “ظل الله في العالمين” ibaresi bazı hadis kitaplarında “إِنَّمَا السُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ”²³ (Ancak Sultan Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir) şeklinde geçmektedir. Hz. Peygamber’e isnad edilen bu sözden hareketle söz konusu ibarenin kitâbelerde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Diğerlerinden farklı olarak bu sebilde “izzu’l-İslâm ve’l-müslimîn, zillu’llâhi fi’l-âlemîn, hâmi’l-haremeyni’ş-şerîfeyn” unvanlarına yer verilmiştir. Tarih ibaresi, üçüncü satırın sonunda gün, ay ve yıl şeklinde hicrî olarak belirtilmiştir.

1.4. Silsile Kapısı Sebili’nin kitâbesi

Tarîkü’l-l-Vâd Sebili’nden yaklaşık yirmi gün (22 Recep 943/4 Ocak 1537) sonra Mescid-i Aksâ’nın batı girişlerinden biri olan Silsile ve Sekine Kapısı’nın dıştan tam karşısına denk gelecek şekilde Silsile Kapısı Sebili yapılmıştır. Sebinin yaklaşık 172x60 cm ölçüsündeki enine dikedörtgen kitâbesi, sivri kemerin içine, ayna taşının üzerine konumlandırılmıştır. Mermer malzemeye kabartma olarak işlenen kitâbenin metni ve anlamı şöyledir:

²³ Ebûbekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir ‘Atâ (Beyrut-Lübnan: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 8/281.

(أمر بإنشاء) هذ(ا) السبيل المبارك) مولانا السلطان الملك الأعظم والخاقان المكرم مالك رقاب الامم سلطان الروم (والعرب والعجم عز الإسلام) والمسلمين ظل الله في العالمين حامى الحرمين الشريفين السلطان سليمان بن السلطان سليم خان خلد الله ملكه وسلطانه وأدام عدله وإحسانه بتاريخ ثاني وعشرين شهر²⁴ رجب المرجب من شهر سنة ثلاثة وأربعين وتسعمائة²⁵

“(Bu mübarek sebinin yapımını) efendimiz, sultan, ulu hükümdar, şerefli hakan, milletlerin özgürlüklerini elinde tutan, Rum, (Arap ve Acem’in) sultanı, (İslâm’ın) ve Müslümanların şerefi, âlemlerde Allah’ın gölgesi, iki mukaddes haremın hâmisî, Sultan Selim Han’ın oğlu Sultan Süleyman - Allah onun mülkünü ve saltanatını ebedi kılsın, onun adaleti ve ihsanı devam etsin- 943 senesinin aylarından recep ayının yirmi ikisinde emretti.”

İki cedvelle üç satıra bölünen Silsile Kapısı Sebili’ne ait kitâbe, ince bir silmeyle çerçeve içine alınmıştır. Diğer sebil kitâbelerine nispetle bu kitâbenin harfleri açık ve nettir. Ne var ki birinci ve ikinci satırların baş kısımları büyük ölçüde silinmiştir. Kitâbenin yazı üslubu hat sanatına göre analiz edildiğinde sivri zülfeli dik harflerin yan yana sıralandığı görülmektedir. Yukarı uzantılı bu harfler umumiyetle üstten çerçeve veya cedvele dokundurulmuştur. Yazının üstüne yerleştirilen (رقاب’da) bâ, (سلطان’da) nûn, (سليمان’da) sîn harfi; dik harfleri kesmiştir. Lafza-i celâl, teşrifat gereği satırın üstüne yerleştirilmiştir. Harflerin üst ve alt kısımlarına kalp şekline ve ters “s” harfine benzeyen tezyinî ögeler; güzel hâ, sîn gibi mühmel işaretler ve hemze konulmuştur. Kalın üstün dışında okutucuya rastlanmazken yazı kalemiyle yapıldığı anlaşılan noktalar, dikkörtgendir. Silsile Kapısı Sebili’ne ilişkin kitâbe, diğer Kudüs Kanûnî Sebilleri’ne nispetle ferah bir izlenim verse de harfleri keskin ve kompozisyonu sıkışıktır.

Kitâbe metninde kullanılan bâniye ait unvanlar, bir önceki sebil kitâbesiyle örtüşmektedir. Silsile Kapısı Sebili’nin kitâbesinde farklı olarak “halleda’llâhu mülkehû ve sultânehû ve edâme adlehû ve ihsânehû” dua cümlesi, daha uzun formuyla tercih edilmiş, yine ayet bulunmazken “Allah’ın âlemlerdeki gölgesi” anlamında kullanılan “ظل الله في العالمين” terkininin bazı hadis kitaplarında benzer manada geçtiği anlaşılmaktadır.

²⁴ Max van Berchem bu kelimeyi شهر olarak okumuştur. Bk. Berchem, *Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum Deuxième Partie Syrie du Sud: Tome Premier - Jerusalem “Ville”*, 415.

²⁵ Okunuşu: (Emera bi-inşâi hâze’s-sebîlî-l-mübârek) mevlânâ es-sultân el-melikü’l-a’zam ve’l-hakânü’l-mükerrrem mâlikü rikâbi’l-ümem sultânü’r-rûm (ve’l-Arab ve’l-acem izzu’l-islâm) ve’l-müslimîn zillu’llâhi fi’l-âlemîne hâmi’l-haremeyni’ş-şerîfeyn es-sultân Süleymân ibn es-sultân Selîm Hân halleda’llâhu mülkehû ve sultânehû ve edâme adlehû ve ihsânehû bi-târîhi sâni ve işrîne şuhûri recebi’l-mürecceb min şuhûri seneti selâsetin ve erbeîne ve tisimieh.

1.5. Atem Kapısı Sebili'nin kitâbesi

Atem Kapısı Çeşmesi, Kanûnî dönemine tarihlendirilen çeşme serisinin Mescid-i Aksâ'da ilk ve tek örneği kabul edilmektedir.²⁶ Harem-i Şerif'in kuzeyinde Bâbü'l-Atem'in güneyindedir.²⁷ Kanûnî dönemi namazgâhına bitişik olarak düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Atem Kapısı Sebili'ne ait kitâbe ise Mescid-i Aksâ'nın kuzey kısmında, Atem Kapısı'nın güneyinde Uşâkku'n-Nebî Kubbesi'nin karşında yer alan sebilin nişine yerleştirilmiştir. Şaban 943/Ocak 1537 tarihli kitâbe, küçük ve büyük olmak üzere iki adettir. Takriben 83x31cm ve 153x65 cm ölçüsünde mermer üzerine kabartma olarak nakşedilen kitâbelerin küçüğü Türkçe, büyüğü Arapça içeriğe sahiptir. Her iki kitâbenin metni ve anlamı aşağıda verilmiştir:

... أبى دن شريف چشمه... şerîf çeşmeden âb-ı ...

اقوسون صاحب الخيره دوعا... okûsûn sâhibü'l-hayra duâ

أمر بإنشاء هذه السبيل المبارك مولانا السلطان الملك الأعظم والخان المكرم مالك رقاب الأمم سلطان الروم والعرب والعجم سلطان سليمان ابن سلطان سليم خان خلد الله ملكه وسلطانه بتاريخ (ال)هجرة النبوية في أوائل شهر شعبان المعظم من شهور سنة ثلاثة وأربعين وتسعمائة وصلى (الله) على محمد وآله أجمعين²⁸

“Bu mübarek sebilin yapımını; efendimiz, sultan, ulu hükümdar, şerefli hakan, milletlerin özgürlüklerini elinde tutan, Rum, Arap ve Acem'in sultanı, Sultan Selim Han'ın oğlu Sultan Süleyman -Allah onun mülkünü ve saltanatını ebedi kılsın- Hz. Peygamber'in hicretinin 943senesinin aylarından Şaban ayının ilk günlerinde emretti. (Allah'ın) selâmı Hz. Muhammed'in ve ailesinin üzerine olsun.”

Yerden yüksekliği yaklaşık 2.17 metre olan kitâbeler, ince bir cedvelle sınırlandırılmış; üstteki kitâbe tek cedvelle iki, alttaki iki cedvelle üç kartuşa ayrılmıştır. Mescid-i Aksâ'da sayılı Türkçe kitâbelerden olan küçük kitâbenin köşelerindeki bozukluk, harf yapılarının anlaşılmasını ve okunmasını güçleştirmektedir. Kaynaklarda bu kitâbenin bir onarımla ilgili olabileceği geçmektedir.²⁹ Türkçe kitâbede yâ harfi, kuyruğu geriye doğru uzatılarak ma'kûs formunda yapılmış; sîn keşîdeli, vâv mukavver tarzda yazılmıştır. Dikey ve yatay harflerin kendi içinde gruplanmadan satıra dağılımı ve

²⁶ Ayalon, “On Suleiman's Sabils in Jerusalem”, 597.

²⁷ Natsheh, “Architectural Survey Catalogue of Buildings”, 2/693.

²⁸ Berchem, *Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum Deuxième Partie Syrie du Sud: Tome Premier - Jerusalem “Ville”*, 416. Okunuşu: Emera bi-inşâi hâzihi's-sebîli'l-mübârek mevlâna es-sultân el-melikü'l-a'zam ve'l-hâkânü'l-mükerrrem mâlikü rikâbi'l-ümem sultânü'r-rûm ve'l-Arab ve'l-acem sultân Süleymân ibn sultân Selîm Hân halledel-illâhü mülkehû ve sultânehû bi-târîhi (el-)hicreti'n-nebeviyye fî evâili şehri Şa'bâne'l-muazzam min şuhûri seneti selâsetin ve erbeîne ve tis'imieh. Ve salla'(İlâhu) alâ Muhammedin ve âlihî ecmaîn.

²⁹ Bk. Berchem, *Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum Deuxième Partie Syrie du Sud: Tome Premier - Jerusalem “Ville”*, 416.

akışkanlığı kitâbenin daha ileriki bir tarihte yazıldığı intibanı uyandırmaktadır. Büyük boyutlu kitâbenin yazı özellikleri görece daha nettir. Bu kitâbede yukarıdan aşağıya incelerek gelen sivri zülfeli dik harfler yan yana sıralanmış, ism-i celâl ve ism-i nebî satırın üstüne yerleştirilmiştir. سليمان, سليم, سلطان ve سنة'de sîn harfleri keşîdeli yazılmış; mürsele formundaki lâm-elif'in her iki kolu da zülfelenmiştir. Kimi yerlerde bâ ve sîn harfi uzatılarak dikey harfleri kesmiş ve böylece yazıya ritim katılmıştır. Kitâbede ötre, üstün gibi az sayıda harekeye; sîn, güzel hâ gibi mühmel harflere, satır aralarına yerleştirilmiş kalp benzeri tezyinî unsurlara ve hemzeye rastlanmaktadır. Her iki kitâbenin noktaları köşelidir. Son derece dolu ve girift bir kompozisyona sahip kitâbenin üst kısımlarında bozulmalar ve çatlaklar mevcuttur.

“هذه السبيل المبارك” terkinde ism-i işaretin müennes kullanımı dikkat çekicidir. Benzer kullanım şekline Tarîkü'l-Vâd Sebili'nde de rastlanmaktadır. Kitâbede geçen dua cümlesi ve bâninin unvanları, Sultan Havuzu Sebili'nin kitâbesindeki ifadelerle örtüşmektedir. Öyle ki I. Selim'in adından önce yer alan “سلطان” kelimesinde lâm-ı tarîfin kullanılmaması da benzerdir. Diğer sebil kitâbelerinden farklı olarak Atem Kapısı Sebili'nin kitâbesinde yapının tarihinden önce yazılan “bi-târîhi (el-)hicreti'n-nebeviyye” ibaresinden kaynaklı olarak “Ve salla'llâhu alâ Muhammedin ve âlihî ecmaîn” cümlesine yer verilmiştir.³⁰

1.6. Nazır Kapısı Sebili'nin kitâbesi

2 Ramazan 943/12 Şubat 1537 tarihinde Tarîkü'l-Vâd ile Nazır Kapısı yolunun kesişim noktasına inşa edilen Nazır Kapısı Sebili, diğer sebiller gibi tek üniteli müstakil bir yapıdır. Sebilin kitâbesi, nişin merkezine yerleştirilmiştir. Yaklaşık 100x50 cm boyutlarındaki dikdörtgen kitâbe, mermere kabartma tekniğiyle nakşedilmiştir. Celî sülûs karakterli kitâbenin Arapça metni ve anlamı şöyledir:

أمر بإنشاء هذه السبيل المبارك مولانا السلطان الملك الأعظم والخاصان المكرم مالك رقاب الأمم سلطان الروم والعرب والعجم السلطان سليمان ابن السلطان سليم خان خلد الله ملكه وسلطانه بتاريخ ثانی شهر رمضان سنة ثلاثة وأربعين وتسعمائة³¹

“Bu mübarek sebilin yapımını efendimiz, sultan, ulu hükümdar, şerefli hakan, milletlerin özgürlüklerini elinde tutan, Rum, Arap ve Acem'in sultanı, Sultan Selim Han'ın oğlu Sultan Süleyman -Allah onun mülkünü ve saltanatını ebedi kılsın- 943 senesinde ramazanın ikinci gününde emretti.”

Alt ucu ince olan amûdî harfler, aynı hizada sıralanmış; zülfe sadece elif ve lâm harflerine değil; tâ (ط), kâf (ك) gibi dikey uzantılı diğer harflere de uygulanmıştır. Genellikle mukavver formda tercih

³⁰ Natsheh, “Architectural Survey Catalogue of Buildings”, 2/693.

³¹ Berchem, *Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum Deuxième Partie Syrie du Sud: Tome Premier - Jerusalem “Ville”*, 417. Okunuşu: Emera bi-inşâ(i) hâzihi's-sebîli'l-mübârek mevlânâ es-sultân el-melikü'l-a'zam ve'l-hâkânü'l-mükerrrem mâlikü rikâbi'l-ümem sultânü'r-rûm ve'l-Arab ve'l-acem es-sultân Süleymân ibn es-sultân Selîm Hân halleda'llâhu mülkehû ve sultânehû bi-târîhi sâni şehri ramazan seneti selâsetin ve erbeine ve tis'imieh.

edilen râ, mîm, vâv gibi harflerin yan yana getirilmesi yazıda bir uyumun gözetildiğinin işaretidir. Nûn, lâm gibi kâseli harfler derin fakat dardır. Sadece مولانا kelimesinde vâv'ın mürsel formuna rastlanmaktadır. Sîn, bâ gibi yatay harfler uzun tutularak dik harfleri kesmiştir. ثانى'de yâ-i ma'kûs kullanımı mevcuttur. Harfleri kademeli kısalan lafza-i celâl, satırın üstüne yerleştirilmiştir. بانثاشا(ء), السبيل, السلطان, المبارك kelimelerinde sîn mühmeli, الروم'da hemze, المكرم'de şedde kullanılmış; kalp şeklinde süs unsurlarına, kalın üstün gibi okutucu işaretlere yer verilmiştir.

Kitâbenin metni, tarihi ve yapının adı dışında Sultan Havuzu Sebili'nin kitâbesiyle benzer muhtevaya sahiptir. Dua cümlesine burada da yer verilmekle birlikte suyun ya da çeşmenin önemini belirten ayet veya hadis kullanımına dair bir ibareye rastlanılmamıştır. Nazır Kapısı Sebili'ne ait kitâbenin başında kullanılan ism-i işaret (هذه السبيل المبارك), Sultan Havuzu Sebili'nin aksine müzekker değil müennestir.

1.7. Sitti Meryem Kapısı Sebili'nin kitâbesi

Bâbü'l-Esbât'ın batısında, Tarîkü'l-Mücâhidîn'in kuzeyine konumlandırılan Sitti Meryem Kapısı'na ait sebinin Kanûnî Sebilleri'nin sonuncusu olduğu tahmin edilmektedir. Orijinal kitâbesi olmadığı için³² tam inşa tarihi bilinmemektedir. Sivri kemerin içine yerleştirilen kitâbe, kaybolan inşa kitâbesinin yerine 1985 senesinde yeniden yazılmıştır.³³ Üzeri siyahla boyalı metnin okunuşu ve anlamı şöyledir:

أمر بانثاشا(ء) هذا السبيل المبارك مولانا السلطان الملك الأعظم والخاصان المكرم مالك رقاب الامم سلطان الروم والعرب والعجم السلطان سليمان ابن سلطان سليم خان خلد الله ملكه وسلطانه بتاريخ عاشر شهر محرم الحرام في سنة ثلاثة وأربعين وتسعمائة³⁴

“Bu mübarek sebinin yapımını; efendimiz, sultan, ulu hükümdar, şerefli hakan, milletlerin özgürlüklerini elinde tutan, Rum, Arap ve Acem'in sultanı, Sultan Selim Han'ın oğlu Sultan Süleyman -Allah onun mülkünü ve saltanatını ebedi kılsın- muharrem ayının onuncu günü 943 senesinde emretti.”

Harfleri oldukça bozuk olan kitâbenin içeriği, tarih ibaresi de dâhil olmak üzere Sultan Havuzu Sebili ile birebir aynıdır. Dua cümlesi dışında kitâbede ayet veya hadise yer verilmemiştir.

Bu kitâbenin üstünde yine sivri kemer nişinde, yaklaşık 80x32 cm ölçüsünde, celî sülüs hatlı mermer kitâbede ise şu cümleler yazılıdır:

³² Ayalon, “On Suleiman's Sabils in Jerusalem”, 600.

³³ Kitâbenin alt kısmında, 1985 yılında İslâmî Vakıflar Dairesi tarafından yenilendiği yazmaktadır.

³⁴ Okunuşu: Selâmün alâ rûhi'n-nebiyyi'l-mutahhar/ Esâbiuhû ecet miyâhâ kekevser/ Emera bi-inşâ(i) hâze's-sebîli'l-mübârek mevlânâ es-sultân el-melikü'l-a'zam ve'l-hâkânü'l-mükerrrem mâlikü rikâbi'l-ümem sultânü'r-rûm ve'l-Arab ve'l-acem es-sultân Süleymân ibn es-sultân Selîm Hân halleda'llâhu mülkehû ve sultânehû bi-târîhi âşiri şehri muharremi'l-harâm fî seneti selâsetin ve erbeîne ve tis'imieh.

سلام علي روح النبي المطهر

اصابعه اجرت مياها ككوثر³⁵

“Peygamberin temiz ruhuna selam olsun

Onun parmakları, suları kevser gibi akıttı.”

Peygamberimizin parmaklarından suları akıtmasıyla ilgili hadis kaynaklarında rivayetler bulunmaktadır.³⁶ Yukarıdaki ibarelerde bu hadislerden mülhem kaydedilmiş olmalıdır. Ancak bir onarımla ilgili olduğu düşünülen³⁷ bu kitâbenin harf karakterleri, istif düzeni, kompozisyonu muhtemelen 16. yüzyıldan daha ileri bir döneme aittir.

2. İstanbul Çeşme Kitâbeleri

Umumiyetle Kudüs sebillerine benzer evsafa ve tek üniteli inşa edilen Kanûnî dönemine ait kitâbeli İstanbul çeşmeleri, Avrupa yakasının muhtelif mekânlarında dağınık halde bulunmaktadır. Sebillerin hilafına bu dönem kitâbeleri, metin ve form bakımından Kudüs'teki örneklerinden ayrılmaktadır.

2.1. Defterdar Nazlı Mahmud Çeşmesi'nin kitâbesi

Eyüp semtinde Defterdar Caddesi ile Ayvansaray kavşağının kesişim noktasının yakınına inşa edilen Defterdar Nazlı Mahmud Çeşmesi, ismini bânisine nispetle almıştır. Kanûnî döneminin başdefterdarı olarak aralıklarla yedi yıl görev yapan Mahmud Çelebi, aklâm-ı sitte denilen altı yazı çeşidinde, kıbletü'l-küttâb lakabıyla tanınan Şeyh Hamdullah'tan icazetli bir hattattır.³⁸

Sivri kemer nişine yerleştirilen yaklaşık 50x62 cm ölçüsünde, boyuna dikdörtgen formlu sebilin kitâbesi, mermer üzerine kabartma tekniğiyle hakkedilmiştir. Kenarları dilimli alt ve üst kısımları ince bir silmeyle çerçeve içine alınan kitâbe; beş satır, sekiz kartuştan oluşmaktadır. İlk iki satırı celî sülüs diğer satırları celî ta'lik hattıyla yazılan kitâbenin metni şöyledir:

---

³⁵ Berchem, *Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum Deuxième Partie Syrie du Sud: Tome Premier - Jerusalem "Ville"*, 418.

³⁶ Bk. Buhârî, “Menâkıb”, 61.

³⁷ Berchem, *Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum Deuxième Partie Syrie du Sud: Tome Premier - Jerusalem "Ville"*, 418.

³⁸ Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri 1*, 4; Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri (Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil)*, 248; Semavi Eyice, “Defterdar Camii ve Türbesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 9/97. Hattat Mahmûd-ı Defterî Nazlı Mahmud Çelebi'nin hayatı hakkında bk. Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmânî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 3/911; Süleymân Sa'deddîn Efendi Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 458-459; Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 62; M. Uğur Derman, *Ömrümün Bereketi: 1* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2011), 374-379; Şevket Rado, *Türk Hattatları: XV. Yüzyıldan Günümüze Kadar Gelmiş Ünlü Hattatların Hayatları ve Yazılarından Örnekler* (İstanbul: Yayın-Matbaacılık Ticaret Limited Şirketi, ts.), 64.

Her ki gelûb îçerse bûndan âb / هر كه كلوب ايجريسه بوندن آب
 Bâ... (?) kible ol duâ bûlâ bû âb / باله (؟) قبله اول دعا بوله بو آب
 Zî eser kîm bûnda bû ayn-ı hayât / زى اثر كيم بونده بو عين حيات
 Akdî Firdevs îçre gûyâ selsebîl / اقدى فردوس ايجره كويا سلسبيل
 Ber-murâd olûb hemîşe sâhibî / بر مراد اولوب هميشه صاحبي
 Rûhuna hâsıl olâ ecr-i cezîl / روحنه حاصل اوله اجر جزيل
 Müddet-i bünyâdîna bârî bûnun / مدت بنيادينه بارى بونك
 Dîdi târîh: “İnnehâ hayrûn cemîlûn”³⁹ ديدى تاريخ انها خير جميل

Osmanlı Türkçesi'yle kaleme alınan kitâbenin harfleri dönemi bağlamında değerlendirildiğinde ta'lik ve sülüs yazı türlerini bilen iyi bir hattat tarafından yazılmışa benzemektedir. Celî sülüs hatlı ilk iki satır, mekânın yetersizliğinden girift bir kompozisyona sahip olsa da harf bünyeleri net ve kıvraktır. Özellikle satırın üstüne konumlandırılan bâ harfinin mecmû'a-ı mudgame (eklenmiş, katılmış) formu; elif, lâm gibi dik harflerin yan yana sıralanmadan satıra serbestçe dizilimi; kâf-ı seyfi'nin (kılıç gibi) görünümü dikkat çekicidir. Bununla birlikte vâv'ın başından dâl'in gövdesinden harflerin klasik ölçüsünde olmadığı anlaşılmaktadır. Boş alan bırakmamak için yuvarlak tirfil, tırnak gibi tezyinî unsurlara başvurulmuştur. Çoğunlukla harflerin noktaları köşeli yapılmış ancak duruma göre yuvarlak noktalar da tercih edilmiştir. بوله kelimesinde he, دعا lafzında ayn mühmeli kullanılmıştır.

Çeşmenin inşa tarihi, kitâbenin son satırında yer alan “İnnehâ hayrûn cemîlûn” cümlesinin ebced karşılığı olan hicrî 950/1543-1544 senesidir. Aynı zamanda sekizinci kartuşun altında في harfi cerî ve okunaklı olmayan -ancak rakam olduğu tahmin edilen- karakterler de yapının inşa tarihini gösteriyor olmalıdır. Bir şiir metninden oluşan kitâbede, çeşmenin “ecr-i cezîl” (güzel ve bol sevap) niyetiyle yapıldığı anlaşılmaktadır. Dinî ifadelerin yer aldığı kitâbede ayet veya hadis kullanımına rastlanmamıştır.

2.2. Kazlı Çeşme'nin kitâbesi

Zeytinburnu ilçesinin bir muhitine adını veren Kazlı Çeşme, klasik üslupta inşa edilmiş tek üniteli bir meydan çeşmesidir. Kaz kabartmasıyla meşhur çeşme; sivri kemer, kitâbelik, ayna taşı, su teknesi ve sekilerinden oluşmaktadır. 953/1546-47 yılında yapılan çeşmenin tarihi hem rakam hem de kitâbedeki “Nûş îden yârane sahhâ-âfiye” cümlesinin ebced karşılığıyla verilmiştir. Kemer nişinin

³⁹ Çeşme hakkında bilgi ve kitâbenin okunuş farklılıkları için bk. Hafız Hüseyin Efendi Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmi*, 1281, 286; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri* 1, 4; Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri (Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil)*, 248; Taymaz, *Osmanlı Dönemi İstanbul Sebil ve Çeşme Kitabelerinin Biçim ve İçerik Açısından Değerlendirilmesi*, 66-67; Necdet Ertuğ (ed.), *İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyyatı* (İstanbul: Forart Basımevi, 2006), 2/94.

içine yerleştiren kitâbe, enine dikdörtgen formlu ve yaklaşık 76x52 cm ölçüsündedir. Mermer üzerine kabartma tekniği ile hakkedilmiş, zemini koyu yeşil, harfleri ve çerçevesi sarı renge boyanmıştır. Dilimli cedvellerle birbirinden ayrılan kitâbe metni, beş kartuş olup şöyledir:

Kîm nazar îtdî bû âb-ı sâfiye / کیم نظر ایتمدی بو آب صافیہ

Dîdî bûnâ kevser olmaz kâfiye / دیدی بوکا کوثر اولمز قافیہ

Mehmed Beg ki fakihdir iştiârî / محمد بک که فقیہ در اشتہاری

Getürdî âleme bir mâ-i cârî / کتوردی عالمہ بر ماء جاری

Gördî bir âşık dîdî târîhinî / کردی بر عاشق دیدی تاریخی

Nûş îden yârâne sahhâ-âfiye / نوش ایدن یارانه صحا عافیہ

Sene 953/ سنہ ۹۵۳⁴⁰

Nazım formundaki kitâbenin harf bünyeleri zamanla bozulmuş; bilhassa son üç satırın girift kompozisyonu ve soluk rengi metnin anlaşılmasını güçleştirmiştir. Bununla birlikte kitâbeye dikkatle bakıldığında harflerin eğimleri yetersiz, dönüşleri sert ve keskindir. Elif harfinin alt kısmı üste nispetle daha incedir. İki yerde kâf (ک) harfinin sereni yapılmamıştır. Birinci satırın ikinci kartuşunda vâv, râ gibi harflerin mürsel formları, celî sülüs hatlı kitâbede muhakkak esintisi olarak düşünülebilir. Son kartuş hariç diğerlerinde yâ harfinin geriye doğru keşîdeli şekli, istife hareketlilik katmıştır. Özellikle صافیہ, قافیہ ve عافیہ kelimelerinde güzel hâ'nın özgün formu dikkat çekicidir. Çoğunlukla köşeli yapılan noktalar mekân yetersizliğinden kimi yerde yuvarlak tercih edilmiştir. Boş alanlar tirfil işareti, rûmî motifi, mühmel harfler, yaprak veya hemzeyle doldurulmuştur.

Kaynaklar, kitâbe metninde geçen Mehmet Bey'i yapının bânisi olarak vermiştir.⁴¹ Hatta bu kişinin Âşık Çelebi olarak tanınan divan şairi Pir Mehmet Çelebi olabileceği üzerinde durulmuştur.⁴² Yer yer dinî ifadeler bulunan inşa metninde, ayet veya hadis kullanıma rastlanmamıştır.

Kazlı Çeşme'de inşa kitâbesi haricinde çeşme alınlığına hakdedilen 1431/2010 tarihli bir ayet kitâbesi bulunmaktadır. Yenileme faaliyetinden kaynaklı olarak yazılan celî sülüs hatlı kitâbede, Enbiyâ sûresinin 30. ayetinin suyla ilgili olan “وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ ط” kısmına yer verilmiştir.

⁴⁰ Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri* 1, 6-7; Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri (Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil)*, 464; Gül Sarıdikmen, “Zeytinburnu'nun Tarihi Çeşmeleri”, *Zeytinburnu Kültür Vadisi II* (2018), 523-225; Taymaz, *Osmanlı Dönemi İstanbul Sebil ve Çeşme Kitabelerinin Biçim ve İçerik Açısından Değerlendirilmesi*, 67-69.

⁴¹ Hasan Yelmen, “Kazlıçeşme”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, ed. Nuri Akbayer vd. (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 4/514.

⁴² Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri* 1, 6-7.

2.3. Rüstem Paşa Çeşmesi'nin kitâbesi

Kanûnî Sultan Süleyman'ın damadı ve sadrazamı Rüstem Paşa tarafından inşa edilen çeşme, Sultanahmed Meydanı'nın güney tarafındadır. Bizans sed duvarına bitişik olan çeşmenin kitâbesi, kemer nişinin içinde ayna taşının üstündedir. Yaklaşık 57x32 cm ölçüsünde enine dikdörtgen kitâbe, mermere kabartma tekniğiyle işlenmiş; kenarları dilimli ince bir çizgiyle sınırlandırılarak altı kartuşa ayrılmıştır. Kartuşların zemini yeşil, harflerin ve çerçevenin rengi sarıdır. Çeşmenin inşa tarihi hem alt satırın ortasında kartuşlarının arasına rakamla yazılmış hem de “zî ‘ayn-ı hayr” cümlesinin ebcedle karşılığı olarak verilmiştir. Celî sülüs hatlı kitâbenin metni şöyledir:

صاحب الخير مكرم منيع لطف وكرم / ساهبؤل-ل- hayr-ı mükerrrem menba‘ı lutf u kerem

آصف سلطان سليمان خضرت رستم علم / Âsaf-ı Sultân Süleymân Hazret-i Rüstem ‘alem

في سبيل الله يابوب بو چشمه اتدي سبيل / Fî sebîlillâh yâbûb bû çeşme-i itdî sebîl

حق نصيب ايده اكا عينا تسمى سلسبيل / Hak nasîb îde anâ “aynen tüsem mâ selsebîl”

صاف مشرب تشنه دللر قلده چشمه سير / Sâf meşreb teşne diller kıldıkda çeşme-i seyr

ديدلر تحسين ايدر تاريخي زي عين خير / Dîdîler tahsîn îder târîhinî “zî ‘ayn-ı hayr”

957 / ٩٥٧

Aşağıdan yukarıya doğru istif edilen kitâbenin elif, lâm gibi dik harflerine sivri bir zülfe ilave edilmiştir. صاحب'de bâ harfi, في ve تاريخي'de yâ harfi keşîdeli yazılmıştır. İkinci satırın dördüncü kartuşunda yer alan bâ harfiyle geriye doğru uzatılarak ma'kûs formda işlenen yâ harfi birleştirilmiştir. Sîn harfi dendanlı kullanılmıştır. Lafza-i celâl, satırın üstüne konumlandırılmıştır. Nûn, sîn gibi bazı harflerin yapısında bozulmalar mevcuttur. Köşeli yapılan noktalara çoğunlukla yer verilmiştir. Ancak üstün, ötre, âsâr gibi okutma işaretlerine az sayıda rastlanmaktadır. مكرم ve lafzatullâhta şedde bulunmaktadır. Tezyinî işaret olarak yer yer tirfil kullanılmıştır. Yatay ve dikey uzantılı harfler, dengeli bir dağılım göstermektedir.

Kitâbede “fî sebilillâh” gibi ifadeler kullanılarak hem yapının fonksiyonuna hem de dinî önemine vurgu yapılmıştır. Dördüncü kartuşta yer alan “عينا تسمى سلسبيل” ibaresi İnsân sûresi 18. ayette geçen “عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا” cümlesinden mülhem yazılmış gözükmektedir.

2.4. Semiz Ali Paşa Çeşmesi'nin kitâbesi

Eyüp ilçesinde Cezerî Kasım Paşa Camii'nin karşısına inşa edilen iki cepheli Semiz Ali Paşa Çeşmesi'nin kaynaklarda geçen diğer adı “Akar Çeşme”dir.⁴³ Sivri kemerin içine yerleştirilen, 966/1558-1559 tarihli, yaklaşık 1,05x55 cm ölçüsündeki enine dikdörtgen kitâbe; iki cedvelle üç satıra,

⁴³ Alev Erarslan, “Semiz Ali Paşa Çeşmesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, ed. Nuri Akbayan vd. (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 6/520.

kenarları dilimli silmelerle altı kartuşa ayrılmıştır. Mermere kabartma olarak nakşedilen, çerçevesi ve harfleri yaldızlı kitâbenin yazılışı ve okunuşu aşağıda verilmiştir:

طقوز يوز التمش التيده يابوب قازدرمش تاريخ / Dokûz yûz altmış altîda yâbûb kâzdırmamış târîh

وزير اعظمي سلطان سليمانك او بي همتا / Vezîr-i a'zamî Sultân Süleymân'un o bî-hemtâ

حسن ايله حسينك روي ايجون خوش سبيل اتمش / Hasan île Hüseyin'in rûhî içûn hoş sebîl itmiş

ايكي جانيدن اقماسي اكا شاهد درر حقا / İki cânibden akmâsî anâ şâhid durur hakkâ

بيك اوک اوچه بلوب اصليني ديدم بليلي تاريخ / Bîn on ûçde bilûb aslînî dîdüm Bülbülî târîh

دوکوب مالي بو زيبا چشمه بي ياپدک علي پاشا / Dökûb mâlî bû zîbâ çeşmeyî yâbdın 'Alî Paşa

سنه ۹۶۶ / Sene 966

Bülbülî mahlaslı şair tarafından manzum olarak kaleme alınan kitâbede bâninin adı, vazifesi, yapının vasfı, inşa ve tamir tarihi ve yapılış amacı belirtilmiştir. Buna göre Kanûnî'nin sadrazamlarından Ali Paşa, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ruhu için 966'da bir sebil yaptırmak istemiş; ancak sebil için bir tarih düşülmemiş; bu sebil 1013/1604-1605 yılında tamir edilince 17. yüzyıl şairi Bülbülî'nin ifadeleriyle bir tarih kitâbesi yazılmıştır.⁴⁴ Neticede yapının tarihi hem yazı ve rakamla hem "Dökûb mâlî bû zîbâ çeşmeyî yâbdın 'Alî Paşa" cümlesinin ebced karşılığı olmak üzere üç defa verilmiştir. Dördüncü satırda yer alan "İki cânibden akmâsî anâ şâhid durur hakkâ" cümlesi, çeşmenin çift cepheli olduğunu vurgulamak içindir. Kitâbede ayet-hadis kullanımına rastlanmamaktadır.

2.5. Şahrah Çeşmesi'nin kitâbesi

Fatih ilçesinin Cibali mahallesinde bulunan Şahrah Çeşmesi'ne ait, yaklaşık 81x32 cm ölçüsündeki kitâbe, kenarları dilimli iki kartuşun yan yana dizilmesinden müteşekkildir. Çeşmenin bânisi bilinmemektedir.⁴⁵ Kitâbesi, ayna taşının üst kısmındaki mermere kabartma tekniğiyle hakkedilmiştir. Köşelerinde rûmî tarzında bezemeler mevcuttur. Yakın dönemde restore edildiği anlaşılan çeşmeye ait kitâbenin zemini siyah, harf ve çerçeveleri sarı renge boyanmıştır. Çeşmenin inşa tarihi hem rakamla, hem de ikinci kartuştaki harflerin ebced değeri olarak verilmiştir. Okunuşu şöyledir:

⁴⁴ Bülbül Çelebi olarak tanınan, şair Bülbülî'ye ait bir diğer çeşme kitâbesinin Eminönü'nde bulunan Güzelce Mahmud Paşa Çeşmesi'nin alınlık tablasında olduğu kaynaklarda geçmektedir. M. Baha Tanman, "Güzelce Mahmud Paşa Çeşmesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), 14/331; Mehmet Özdemir, "17. Yüzyıl Şairlerinden Bülbülî ve Neşredilmemiş Şiirleri", *İskender Pala Armağanı* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2021), 747. Kitâbe, 17. yüzyılda kaleme alındığından harf karakterleri Kanûnî döneminin ilerisindedir. Bu nedenle değerlendirmeye alınmamıştır.

⁴⁵ Mustafa Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u : İstanbul'un İç Tarihi : Fatih* (İstanbul: Fatih Belediyesi, 2021), 2/881.

عين لطف شاه راه تاريخ شد / Ayn-ı lütf-ı Şâhrâh târîh-i şüd

هذه عين لماء دائم / Hâzihi 'aynün li-mâin dâimin

967/ ٩٦٧

Kitâbenin harf bünyeleri incelendiğinde keşîdeli şîn harfinin (شد); sivri zülfeli lâm, tâ, elif gibi yukarı uzayan harfleri kesmesi kompozisyona hareketlilik kazandırmıştır. İkinci kısımda tarih ibaresi keşîdeli mîm'in içine yerleştirilmiştir. Güzel hâ'nın hem kedi gözü hem de murabba' formu kullanılmıştır. Tüm bunlarla birlikte dâl, ayn başta olmak üzere restorasyon sonrasında harf yapılarının büyük ölçüde bozulduğunu söylemek mümkündür. Hattat, çeşmenin adını tek hâ ile yazarak (شاه راه) bir üslup özelliği göstermiştir. Kitâbede ayet veya hadis kullanılmamıştır.

2.6. Uşşâkî Tekkesi Çeşmesi'nin kitâbesi

Fatih'in İmrahor İlyas Bey Caddesi üzerinde bulunan çeşme, Uşşâkî Tekkesi'nin çevre duvarına gömülü vaziyettedir. Bânisi bilinmeyen çeşmenin⁴⁶ kitâbesi, kemer nişinin merkezine yerleştirilmiştir. Düzgün olmayan dörtgen formundaki kitâbenin en geniş boyutu 91x83 cm'dir. Mermer üzerine kabartma tekniğiyle nakşedilmiştir. Muhtemelen son restorasyonda kitâbenin zemini yeşile, süslemeleri ve harfleri sarıya boyanmıştır. Kitâbenin okunuşu şöyledir:

وقع التاريخ انا اعطيناك الكوثر / Vaka'a't-târîh innâ a'taynâke'l-Kevser⁴⁷

فتقبلها ربها بقبول حسن / Fetekabbelehâ rabbühâ bi-kabûlin hasenin⁴⁸

لا اله الا الله محمد رسول الله / Lâ ilâhe illallah Muhammedün rasûlullâh

Üç satırdan oluşan kitâbenin birinci satırına Kevser sûresinin ilk ayeti hakkedilmiştir. Bu ayetin ebced değeri, yapının inşa yılı olan 970/1562-1563'i vermektedir. İkinci satırda Âl-i İmrân sûresin 37. ayetinin ilk kısmı yer almaktadır. En alt satırda hat sanatında ekol sahibi ünlü hattat Ahmed Karahisârî'ye isnad edilen bir müselsel kelime-i tevhid bulunmaktadır.⁴⁹ Kalem hareketlerinin kesilmeksizin devam ettiği kelime-i tevhid hattının Karahisârî'ye atfedilmesinin sebebi, kendisi tarafından müselsel istif edilmiş kitap ve levhalarda yer alan besmele başta olmak üzere başka yazılarının olmasındandır.⁵⁰ Kitâbenin boş kalan köşelerine alttan yukarıya doğru çift taraflı olarak

⁴⁶ Enis Karakaya, "Uşşâkî Tekkesi Çeşmesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, ed. Nuri Akbayar vd. (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 7/329.

⁴⁷ Kevser sûresi 1. ayetin anlamı: "Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik." *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, thk. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 5/701.

⁴⁸ Âl-i İmrân sûresi 37. ayetin anlamı: "Bunun üzerine Rabbi ona hüsnükabul gösterdi." Hayrettin Karaman vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/546.

⁴⁹ Fatih Özkafa, "Türk Su Mimarisi Kitâbelerinde Hat Estetiği", *İSTEM* 15 (01 Aralık 2010), 199.

⁵⁰ Karahisârî'nin müselsel yazı örnekleri için bk. Berrin Yapar Ünal, "Hat Sanatında Müselsel Yazılar", *Sanat ve Tasarım Dergisi* 10/1 (30 Haziran 2020), 110.

yapraklı lâle motifi, servi ağacı ve dalları yana sarkan bir ağaç süslemesi yapılmıştır. Hem tezyinî unsurları hem de hattının zarafeti nedeniyle tarihî ve estetik değeri hâiz, mimarideki bu yazının restorasyonda boyanması büyük bir talihsizliktir. Kanûnî döneminden günümüze intikal eden nadir çeşme ve kitâbe örneklerinden olmasından ötürü ayrıca kıymetlidir.⁵¹ Kitâbede hadis kullanılmamıştır.

2.7. Kalın Ali Paşa Çeşmesi'nin kitâbesi

Fatih'in Karagümrük mahallesinde yer alan Kalın Ali Paşa Çeşmesi, kesme taştan inşa edilmiş, tek yüzlü bir duvar çeşmesidir. Yapının bânisi kitâbede adı geçen Ali Paşa'dır. Diğer çeşmelerin aksine kitâbesi, sivri kemerin içine değil üst kısmına yerleştirilmiştir. İki satır on iki kartuştan oluşan kitâbenin baş kısmındaki altı-üstlü iki kartuş tamamen silinmiştir. Her bir kartuş, kenarları dilimli ince bir çerçeveyle sınırlandırılmıştır. Kitâbenin köşelerinde rûmî tepelik şeklinde süslemeler; kartuşların aralarında bitkisel bezemeler mevcuttur. Çeşmenin inşa tarihi son kartuştaki “‘ayn-ı ‘Alî Kevser bâd” cümlesinin harf değeri olan hicrî 973 yılıdır. Yaklaşık 330x35 cm ölçüsündeki mermer kitâbe, kabartma olarak yazılmıştır. Celî sülüs hatlı kitâbenin okunuşu şöyledir:

...

...

Şehre şat gibî revân oldî sû ... her sûdan / شهر شط كبي روان اولدي صو ... هر صودن

İşidûb ağzî suyn akıdur oldî Bağdâd / اشدوب اعزي صوين اقدر اولدي بغداد

Sâkî-i Kevser olur çünkü ‘Alî cennetde / ساقی کوثر اولور چونکه علي جنتده

İtdî bû çeşme ... ‘Alî'nin bünyâd / ايتدي بو چشمه ... عليك بنياد

Tâ içenler îdeler rûh-ı revânîna du‘â / تا اچنلر ايدلر روح روانينه دعا

Haşre dek nâmına îdeler ... hayırla yâd / حشره دك نامنه اده لر... خيرله ياد

Gördi ‘Âşık dahî bu ‘ayn-ı ‘Alî Kevser’dir / كردي عاشق دخي بو عين علي كوثر در

Dîdî târîh-i revân “‘ayn-ı ‘Alî Kevser bâd” / ددي تاريخ روان عين علي كوثر باد

Kitâbenin zaman içinde tahrip olması okunmasını güçleştirdiği gibi harf bünyelerinin anlaşılmasını da zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte belirgin harf karakterlerinden hareketle üslup özelliklerini şöyle tespit mümkündür: اولدي ve كبي, اعزي ve ياد kelimelerinde yâ harfinin kuyruğu geriye doğru uzatılmıştır. Üçüncü beytin birinci mısraında râ ve vâv harflerinin mürsel formu estetik bir görüntü oluşturmuştur. Güzel hâ شهر’de müselles, هر’de ‘aynü’l-hirre (kedi gözü), چونکه’de mürsele ve جنتده’de murabba’ tarzında kullanılmıştır. كبي ve چونکه kelimelerinde kâf harfi, boru kâf şeklindedir. Genellikle satır aralarında bulunan hemze, ikinci beytin birinci mısraında yer alan ساقی kelimesinin

⁵¹ Karakaya, “Uşşakî Tekkesi Çeşmesi”, 7/329.

harfi olarak yazılmıştır. كردي ibaresinde kâf harfinin sereni yapılmamıştır. Yatay ve dikey harfler, kendi içinde dengeli dağılmıştır. Harflerin noktaları köşelidir.

Haşır, kevser gibi dinî ibarelerin geçtiği manzum kitâbede ayet-hadis kullanıma rastlanmamıştır.

3. Kitâbelerin Metin ve Biçim Analizi

Çalışma kapsamında İstanbul ve Kudüs şehirlerinde bulunan Kanûnî Sultan Süleyman dönemine ait toplam 14 sebilin ve çeşmenin kitâbesi, gerek hat sanatının yazı hususiyetleri gerekse tarihî bağlam, ayet-hadis ve dinî ibarelerin kullanımı göz önünde bulundurularak muhteva cihetinden incelemeye tabi tutulmuştur.

Bu doğrultuda 16. yüzyıl itibarıyla kitâbelerde dinî muhtevalı ibarelere yer verilmiş ancak belirgin bir hadis kullanımına rastlanmamıştır. Sadece Atem Kapısı Sebîl'ine ait kitâbede, tarih ibaresinden önce “el-hicretü'n-nebeviyye” terkinin akabinde salavât cümlesi bulunmaktadır. Genel olarak Kudüs özelde Mescid-i Aksâ kitâbelerinde hadis kullanımının yaygın olduğunu söylemek mümkün değildir.⁵² Bununla birlikte mimari yapılarda en erken tarihli hadis Kubbetü's-Sahra'nın içinde, sekizgen revak kemer dizisinin duvara yakın kısmında yer almaktadır. Emevî dönemi Kubbetü's-Sahra kuşak yazısının bir kısmını oluşturan “Lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerike lehuhu'l-mülkü ve lehû'l-hamdü yühyî ve yümît ve hüve alâ küllî şey'in kadîr” hadisinin⁵³ muhtemel seçilme sebeplerin biri, kitâbedeki diğer ayet metinleriyle muhteva bakımından uyumu olmalıdır.⁵⁴

Kudüs sebil kitâbelerinin tamamında sultanın adından sonra uzun veya kısa bir dua cümlesinin olmasına dikkat edilmiştir. İstanbul çeşme kitâbelerinde ise dilin edebî formundan ve içerikten kaynaklı, kısa dinî ifadelerin tercih edildiği müşahede edilmiştir. Söz gelimi Rüstem Paşa Çeşmesi'nin üzerindeki kitâbede İnsân sûresinin 18. ayeti, hem metne uygunluğuna hem de muhtevasına bağlı olarak yazılmış gözükmetedir. Kazlı Çeşme'ye hak edilen Enbiyâ sûresinin 30. ayeti ise günümüzde yapılan yenileme çalışmalarının neticesidir.

⁵² Konuyla ilgili bk. Ahmet Gedik, *Hat Sanatı Bakımından Kudüs ve Çevresindeki Eyyûbî Kitâbeleri* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020), 256; Soycan, “Mescid-i Aksâ'daki Mimari Faaliyetlerin Görkemli Dönemi Kanûnî Saltanatı”, 559-560.

⁵³ Metin kısmında bazı farklılıklar olsa da mezkûr hadis, Kütüb-i Sitte'de yer almaktadır. Hadisin kaynakları için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ (Dımaşk: Dârü İbn Kesîr, 1993), “Sıfâtü's-Salât”, 71; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, 1900), “Mesâcid”, 137; Ebû Abdirrâhmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. el-Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), “Menâsık”, 8; Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Mısır: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebi, 1975), “De'avât”, 45. Hadisin sıhhat değerlendirmesi için bk. Bekir Tatlı, *Mimarî Hadisler: Türk-İslam Mimarisini Taçlandıran Peygamber Sözleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 67-68.

⁵⁴ Soycan, *Kudüs Harem-i Şerif Kitâbelerinin Hat Sanatı Açısından Değerlendirilmesi*, 560.

İncelenen su yapıları, tek cepheli, sivri kemerli, sade tipolojileriyle klasik dönem çeşmelerini andırmaktadır. Bununla birlikte bilhassa Kudüs kitâbelerinde bu tür yapılar sebil olarak isimlendirilmiştir. Sadece Atem Kapısı Sebili'ne ait Türkçe onarım kitâbesinde çeşme ibaresine rastlanmaktadır. Oysa İstanbul kitâbelerinde şiirsel ifade tarzının da tesiriyle bu yapılara “selsebil, ayn-ı hayat, mâ-i cârî, sebil, çeşme, ayn” gibi çeşitli nitelendirilmeler yapılmıştır. Günümüze intikâl eden en erken tarihli Kudüs su yapıları Eyyûbîler'e aittir.⁵⁵ Eyyûbîler'den Osmanlı'ya uzanan süreçte kitâbelerde söz konusu yapılar masna', sıhrîc ve sebil olarak anılırken “çeşme” nitelemesi Osmanlı dönemine mahsustur. 16. yüzyıl su yapıları mimari vasıfları açısından günümüzdeki anlamıyla “sebil” kategorisine girmese bile hem Kudüs hem de İstanbul kitâbelerinde sebil kelimesinin geçmesi, bu yapıların dönemin kavramsal çerçevesinde bu adla anıldığına işaret etmektedir.

Kudüs sebil kitâbelerinin dili ekseriyetle Arapça'dır. Buna karşın İstanbul çeşme kitâbelerinin dili Türkçe'dir. Kudüs'te az sayıda bulunan Türkçe kitâbelerden biri, Atem Kapısı Sebili'nde yer almaktadır. Büyük ölçüde silinmiş olan bu kitâbenin tarihini ve neden nakşolunduğunu anlamak güçtür. Bununla birlikte Kudüs kitâbelerini ilk kez bir yayında toplayan Max van Berchem, Atem Kapısı Sebili'ndeki bu ikinci kitâbenin bir tamiratla ilgili olduğunu düşünmektedir.⁵⁶ Yazı karakterinin gelişmiş seviyesi, tamir kitâbesinin Kanûnî döneminden sonraya ait olduğunu ortaya koymaktadır. Her iki şehirdeki kitâbelerin dil tercihinde, yerli halkın konuşma dili dikkate alınmış gözükmektedir. Dil tercihi, muhtemelen yazıyı yazan hattatın, nakşeden hakkâkın veya yapıyı inşa eden bâninin tasarrufundaydı.

Arapça kitâbeler çoğunlukla “yapım emri, yapım amacı, hükümdarın ve bâninin adı, övgü ve dua ifadesi, yapım yılı”nı içeren kalıplaşmış ifadelerle sahiptir. Bu bağlamda Kudüs Kanûnî sebil kitâbelerindeki bilgilerden hareketle yapının kim tarafından hangi gayeyle ne zaman inşa, tamir yahut tecdit edildiğini kolaylıkla anlamak mümkündür.

İstanbul çeşme kitâbeleri, Kudüs sebillerinin aksine mensur değil manzum muhtevaya sahiptir. Şiirsel üslupla Türkçe kaleme alınan bu dönem kitâbelerinin statik bir formundan ve ağdalı ifade tarzından bahsetmek mümkün değildir. Bu kitâbelerin dili, anlaşılırdır. Türkçe kitâbelerde nesir yazı türünün tercih edilmediği dikkate alındığında, kitâbelerin içeriklerinin, üsluplarının hatta edebî özelliklerinin tayininde dilin etkin rol oynadığını söylemek mümkündür.⁵⁷ Osmanlı coğrafyasında 15.

---

⁵⁵ Bk. Gedik, *Hat Sanatı Bakımından Kudüs ve Çevresindeki Eyyûbî Kitâbeleri*, 91-93, 117-118, 129-132.

⁵⁶ Berchem, *Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum Deuxième Partie Syrie du Sud: Tome Premier - Jerusalem “Ville”*, 416.

⁵⁷ Hakkı Önkâl, “Epigrafik Metinlerin Deşifresinde Takip Edilebilecek Usul Hakkında Düşünceler”, ed. Aziz Doğanay, Prof. Dr. Selçuk Mülayim Armağanı: Sanat Tarihi Araştırmaları, (2015), 31-32.

yüzyıldan itibaren Türkçe kitâbelerin yavaş yavaş kullanılmaya başlanması ve akabinde manzum kitâbelerin daha çok görülmesi bu durumu teyit etmektedir.⁵⁸

Arapça kitâbelerde tarih ibaresi satırın sonunda çoğunlukla gün, ay, yıl şeklinde hicrî olarak verilirken Türkçe kitâbelerde yapının tarihi, şiirsel bir üslupla yazılan son satırın ebced karşılığıdır. Yapının inşa veya tamir tarihinin rakamla yazıldığı hicrî Türkçe kitâbeler de mevcuttur. Rakam, yazı ve ebced olmak üzere üç farklı şekilde tarihin verildiği istisnai bir kitâbe örneği, metni bir şaire ait olan Semiz Ali Paşa Çeşmesi'nde bulunmaktadır. Ebcedle tarih verileceği zaman “تاريخ، تاريخي، ديدى تاريخ” ifadeleri kullanılmış, böylece sonraki cümlelerin ebced hesabına göre yapının tarihine işaret ettiği belirtilmek istenmiştir.

Hem Kudüs hem de İstanbul örnekleminde ekseriyetle duvar çeşmesi olarak inşa edilen sebil ve çeşmelere ait kitâbelerin genellikle sivri kemer nişlerine konumlandırıldıkları görülmektedir. Sivri kemerin üstüne, çeşmenin alınlığına yerleştirilen tek kitâbe, Kalın Ali Paşa Çeşmesi'ne aittir. Toplam on iki kartuş, altı beyitten oluşan Kalın Ali Paşa Çeşme kitâbesinin ilk iki beyti tamamen silinmiş olup hem konumu hem hattı gereği uzaktan okunması neredeyse imkânsızdır. Kudüs Kasım Paşa Çeşmesi'ne ait kitâbe ise sekizgen yapısından kaynaklı olarak batı cephesinde yine bir sivri kemer içine nakşedilmiştir. Çoğunlukla kitâbelerin göz hizasına denk gelecek şekilde kemer nişinin merkezine yerleştirilmesinin okunup anlaşılmasını kolaylaştırıcı etkisi olmuştur.

Kitâbelerde هذا السبيل المبارك gibi yapının fonksiyonunu veya ماء جاري gibi vasfını anlatan terkiplerin kullanılması yazı-mekân ilişkisinin gözetildiğinin göstergesidir. Diğer bir söylemle kitâbede seçilen kelimeler, tamamen yapıdan bağımsız bir tercihin ürünü değildir. Bazen açıktan bazen örtük biçimde kullanılan ifadeler, mimari yapının tanımlanmasına katkı sunmaktadır.

Kudüs'te altı sebili yaptıran, dönemin hükümdarı Kanûnî'dir. Kasım Paşa Sebili'nin bânisi ise Osmanlı yöneticilerinden Güzelce Kasım Paşa'dır. Bu kitâbede, Kanûnî'nin adı Kudüs'e en fazla hizmet eden iki Süleyman'dan biri olduğunu vurgulamak için II. Süleyman şeklinde geçmektedir. Rüstem Paşa, Semiz Ali Paşa ve Kalın Ali Paşa Çeşmesi başta olmak üzere İstanbul kitâbelerinde de bâninin adı yazılmıştır. Ancak Şahrâh ve Uşşâkî Tekkesi Çeşmesi'nin kitâbesinde bâni adına yer verilmemiştir.

Kudüs sebil kitâbelerinde en geniş unvan dizisi; Tarîkü'l-Vâd ve Silsile Kapısı Sebili'ne aittir. Özellikle bu iki sebilde diğerlerinde kullanılmayan “İslâm'ın ve Müslümanların şerefi, âlemlerde Allah'ın gölgesi, iki mukaddes haremın hâmisi” ünvanları kayda değerdir. Bu sebillerin Mescid-i Aksâ'ya yakın bir konumda inşa edilmelerinin, kitâbelerinde kullanılan unvan seçiminde etkili olabileceği kaynaklarda belirtilmiştir.⁵⁹ Şayet Harem-i Şerif'in içine konumlandırılan Kanûnî

⁵⁸ Abdülhamit Tüfekçioğlu, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 468.

⁵⁹ Natsheh, “Architectural Survey Catalogue of Buildings”, 2/685.

dönemine ait tek çeşme görünümündeki Atem Kapısı Sebili'nin kitâbesinde de aynı ibareler yazılı olsaydı bu düşünce doğru kabul edilebilirdi. Ancak söz konusu sebil, daha kısa unvanlara sahiptir.

Kudüs sebil kitâbelerinin tamamında celî sülüs hat kullanılmıştır. Ahmed Karahisârî'nin yazı şekline yakın olan bu üslupta elif ve başlangıcı elif gibi olan sivri zülfeli ve dikey uzantılı harfler yukarıdan aşağıya giderek incelen bir formda yazılmıştır. Dik harfler Selçuklu sülüsünde olduğu gibi genellikle yan yana gruplandırılmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın ve Hz. Peygamber'in adının yazılışında teşrifata riayet edilerek bu isimlerin satırın üstüne konumlandırılmasına dikkat edilmiştir. Bu dönemde hemze (ء), kelimedden bir harf olarak değil; tezyinî bir unsur şeklinde boşlukları doldurmak için kullanılmıştır. Söz gelimi أنشأ ve بانشأ(ء) ibarelerinde kelimenin harflerinden olan hemzeye yer verilmemiştir. İsm-i işâretin müzzeker halinde (هذا) güzel hâ aynü'l-hirre, müennes şeklinde (هذه) birinci hâ mukavver, ikincisi murabba' formunda tercih edilmiştir. حامى, فى gibi kelimelerde görüldüğü üzere yâ sonda yer aldığı ma'kûs tarzında kuyruğu geriye doğru uzatılarak yapılmıştır. Kâseli harfler sığ ve dardır. Sîn harfinin hem dendanlı hem keşîdeli formuna rastlamak mümkündür. Bununla birlikte سليم ismi her zaman keşîdeli yazılmıştır. Noktaların konulmasına çoğunlukla itina gösterilmiş ve bu işaret dikdörtgen yapılmıştır. Kalın üstün, ötre, şedde gibi okutuculara yer verilmiş; güzel hâ, ayn, sîn mühmelleri kullanılmıştır. Yer yer kalp şekline ve "s" harfine benzer süslemeler mevcuttur. Genellikle dik harfler üst çerçeveye, müdevver harfler de alt çerçeve çizgisine temas ettirilmiştir. Kudüs sebil kitâbelerinin satıra dizilimi, boşluk-doluluk dengesi muntazam olmayıp harfleri sıkışık, kompozisyonu karmaşıktır. En girift kompozisyona sahip kitâbe, Kasım Paşa Sebili'nde bulunmaktadır.

İstanbul çeşme kitâbelerinin yazı programında da celî sülüs hattının ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bununla birlikte İstanbul'daki kitâbeli en eski çeşmelerden biri olan Defterdar Nazlı Mahmud Çelebi'ye ait yapının kitâbesinde celî sülüs ile ta'lik birlikte kullanılmıştır. Ta'lik yazının müreffeh yapısı bu kitâbede yoktur. Harfler üst üste bindirilmiş, keşideler kısa tutulmuştur. Ta'lik yazının Kudüs yapılarında kendisine yer bulması yine Osmanlı döneminde olmuştur.⁶⁰ İstanbul'daki celî sülüs kitâbelerde genellikle yatay ve dikey harfler -yan yana sıralanmadan- satıra serbestçe dizilmiş, böylece istifte denge gözetilmiştir. Kimi yerlerde harflerin eğimleri yetersiz, dönüşleri sert ve keskindir. Büyük ölçüde noktalar köşeli tercih edilmiş, kitâbenin durumuna göre yuvarlak noktalara da yer verilmiştir. Tirfil, tırnak, yaprak gibi süs işaretleri, ayn, hâ gibi mühmel harfler boş kalan kısımları doldurmak için kullanılmıştır. Kitâbelerin kimisinde sîn, bâ gibi keşîdeli harflerin elif, lâm gibi dik harfleri kesmesi; kompozisyona hareketlilik kazandırmıştır. Vâv, râ gibi harflerin birden

---

⁶⁰ Bk. Soycan, *Kudüs Harem-i Şerif Kitâbelerinin Hat Sanatı Açısından Değerlendirilmesi*, 258-260, 274-276, 343-344, 464-466.

fazla ve yan yana mürsel formda kullanımı kitâbelerde muhakkak esintisi oluşturmıştır. چشمه kelimesinin yazımında görüldüğü üzere hemze, harf olarak da kullanılmıştır.

Tüm bunlardan sonra yazı üslubu bakımından İstanbul çeşme kitâbelerinin daha ileri seviyede olduğunu söylemek gerekir. Bilhassa Uşşâkî Tekkesi Çeşmesi'ne ait kitâbede Karâhisârî üslubundaki müselsel besmele, hat sanatının 16. yüzyıldaki en özgün ve güzel istiflerinden biridir.⁶¹ Kasım Paşa Sebili hariç Kudüs Kanûnî sebil kitâbeleri yazı üslubu, muhtevası, tarihî bağlamı, tezyinî vasıfları ve edebi tarzı cihetinden birbirine benzemektedir. 10 Muharrem 943 (29 Haziran 1536)'da yapımına başlanan Kanûnî Sebilleri, 1537 yılında nihayete ermiştir. Yaklaşık bir buçuk yıl gibi kısa bir sürede tamamlanan bu sebillerin içerikleri ve yazı biçimlerinin birlikte belirlenmesi ve aynı hattata yazdırılması muhtemel gözükmemektedir. Hem Kudüs hem İstanbul sebil ve çeşme kitâbelerinde hattat imzasına yer verilmemiştir. Sadece Kazlı Çeşme'nin sivri kemer alınlığına konumlandırılan 2010 tarihli kitâbede Hüseyin imzalı bir hattat ketebe mevcuttur.

Sonuç

Kanûnî Sultan Süleyman'ın 46 yıllık saltanatında, iki farklı şehirde inşa edilen sebil ve çeşme kitâbelerini konu edinen bu çalışmada toplam 14 kitâbe içerik ve form bakımından tahlil edilmiştir. Bu bağlamda her ne kadar aynı padişahın hâmilliğinde inşa edilmiş olsalar da çeşmelere ait kitâbelerin benzerlikten ziyade farklılık taşıdığı rahatlıkla söylenebilir.

İstanbul'da ve Kudüs'te inşa edilen Kanûnî dönemi çeşme ve sebil kitâbelerinin ortak noktası yazı üslubudur. Her iki şehirde kitâbeler, ağırlıklı olarak celî sülüsle kaleme alınmıştır. Ancak harf karakterleri, tezyinî ve mühmel işaretler, istif ve kompozisyon düzeni cihetinden İstanbul çeşme kitâbelerinin seviyesi daha gelişmiştir. Bunun dışında kitâbelerin konumu, yazıldığı malzeme ve kullanılan teknik her ikisinde benzerdir. Genellikle mermere yazılan kitâbeler, sivri kemer nişine kabartma tekniğiyle hakkedilmiştir. Kaliteli bir yapı malzemesi olan mermerin tercih edilme sebepleri arasında dayanıklı ve yüzeyinin pürüzsüz olması etkilidir. Kitâbelerin benzer bir diğer özelliği, hadis metnine yer vermemeleridir. Kudüs'te bulunan diğer kitâbelerde de hadis kullanımının yaygın olduğunu söylemek mümkün değildir. Muhtemelen bölgede böyle bir uygulamanın yerleşmemesi, bu durumun sebebidir.

Kitâbelerin en belirgin farklılığı dili ve edebi yönüdür. İstanbul çeşme kitâbeleri, Osmanlı Türkçesi ve şiirsel bir ifade tarzıyla kalem alınmışken, Kudüs sebil kitâbeleri düz bir metin olarak Arapça yazılmıştır. Halkın konuşma dili kitâbelerin dilini, kitâbelerin dili edebî formunu etkilemiştir. Kudüs kitâbelerinin statik biçimi, çözümlenmesini kolaylaştırmıştır. İstanbul çeşmelerine ait manzum

⁶¹ Kudüs'te benzer üsluba sahip kitâbe örneği, Kubbetü's-Sahra'nın dış kubbe kasnağında yer almaktadır. Bk. Soykan, "Mescid-i Aksâ'daki Mimari Faaliyetlerin Görkemli Dönemi Kanûnî Saltanatı", 211-223.

kitâbelerin ise ilk bakışta anlaşılması güçtür. İstanbul çeşme kitâbelerinde yapının inşa tarihinin ebcedle verilmesi, edebî zevkin bir ürünüdür. Biri hariç, 16. yüzyıl Kudüs sebillerinin tamamını, Kanûnî Sultan Süleyman yaptırmıştır. İstanbul çeşmelerinin bânisi ise üst düzey yönetici konumundaki kişilerdir. Bu kitâbelerde tazim ve sadakat göstergesi olarak sultanın adının zikredilmemesi şiirsel üslubundan kaynaklanmış olmalıdır. Benzer sebepten olsa gerek, övgü sözleriyle dua cümlelerine de yer verilmemiştir.

Günümüzde anlaşıldığı biçimiyle sebil şeklinde inşa edilmeyen Kanûnî dönemi Kudüs su yapıları, kitâbelerinde “sebil” olarak tanımlanmıştır. Bu kelime İstanbul çeşme kitâbelerinde de görülmektedir. Ancak 16. yüzyıl Kudüs çeşme kitâbelerinde sadece bu kelime kullanılmışken İstanbul örneğinde birden fazla aynı anlama gelen ibareye yer verilmiştir.

Kudüs sebil kitâbelerinden günümüze intikal etmeyen tek örnek, Sitti Meryem Kapısı Sebili’nde bulunmaktadır. Diğer kitâbeler restore edilmişse de, çerçevelerinin veya hatlarının renkleri değiştirilmemiş yahut üzerlerine boya sürülmemiştir. Şüphesiz zamanın tahribatı hepsinde mevcuttur. Bununla birlikte restorasyon çalışmaları esnasında İstanbul kitâbelerinin zeminleri çoğunlukla yeşile, harfleri ise sarıya boyanmıştır. Kitâbeler üzerinde yapılan bu işlemler onların okunmasını ve harf karakterlerinin, yazı üslubunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Aynı zamanda kitâbelerin estetik değerini de olumsuz etkilemektedir.

Extended Abstract

Water structures are considered a source of mercy due to their importance in human life and the encouragement of religious texts. These small-scale architectural features enhance the aesthetic appeal of public spaces. Water architecture, including fountains, ablution fountains, cisterns, drinking fountains and water dispensers, provides people with clean water while combining the waqf system with social interaction. They contribute to the social and cultural continuity and aesthetic integrity of city life, occupying a unique position in Turkish-Islamic civilisation.

The Ottoman Empire demonstrated its status as a civilisation centred around water by constructing fountains and sabils throughout its territory. It solved the water problems of two important cities under the same ruler's patronage. When we analyse architectural activity in Jerusalem, one of these cities, we find that the Kanūnī sabils are a distinctive architectural feature. These fountains are mostly rectangular, single-unit structures with pointed arches. They differ distinctly from other water structures in Jerusalem in terms of their architectural features, decorations and inscriptions located in the centre of their niches. Placed at critical points in the city, these fountains served to supply water — a necessity since ancient times — as well as representing the Turkish-Islamic identity. Similarly, Istanbul has struggled with water issues since ancient times due to population growth, but this was resolved under the patronage of Sultan Suleiman the Magnificent.

The article, which aims to provide a detailed analysis of the inscriptions, differs from previous studies in that it touches upon the unique religious, decorative, literary, historical, and artistic aspects of fountain inscriptions; it also highlights the differences and similarities between provincial fountain inscriptions and those found in the capital. It focuses particularly on the religious expressions, verses, and hadiths used in sabil and fountain inscriptions, especially from the 16th century onwards.

In this context, religious expressions were added to fountain inscriptions in the 16th century, but no evidence has been found of the explicit use of hadiths. Only in the Sabil Bab al-Atm inscription is there a salavat sentence following the phrase “al-hijrat al-nabawiyya.” In general, it is not possible to say that hadiths were widely used in inscriptions in Jerusalem, especially in the Al-Aqsa Mosque. However, the oldest hadith attributed to architecture is located inside the Dome of the Rock, on the octagonal arched colonnade series near the wall. In both Jerusalem and Istanbul, it is observed that the inscriptions belonging to the sabils and fountains, which were mostly constructed as wall fountains, are generally placed in pointed arch niches.

In all Jerusalem sabil inscriptions, attention has been paid to including a long or short prayer sentence after the sultan's name. In Istanbul fountain inscriptions, it has been observed that short religious expressions were preferred due to the literary form of the language. As a result of this situation, only a part of a verse, rather than the entire verse, was used in the inscriptions of this period.

The common feature of the inscriptions on fountains and sabil built during the Kanūnī period in Istanbul and Jerusalem is their calligraphic style. In both cities, the inscriptions were predominantly written in jalī thuluth. However, in terms of letter characters, layout, and composition, the level of Istanbul fountain inscriptions is more advanced. Apart from this, the location of the inscriptions, the material on which they are written, and the technique used are similar in both cities. The inscriptions, usually written on marble, are carved into pointed arch niches using the relief technique.

The most distinctive difference between the inscriptions is their language and literary style. The Istanbul fountain inscriptions were written in Ottoman Turkish and a poetic style, while the Jerusalem sabil inscriptions were written in Arabic as plain text. The language of the inscriptions was influenced by the spoken language of the people.

Water structures from the Kanūnī period, which were not built in the form of sabil as understood today, are defined as “sabil” in their inscriptions. This word is also seen in Istanbul fountain inscriptions. However, while only this word was used in 16th-century Jerusalem fountain inscriptions, the Istanbul sample included multiple phrases with the same meaning.

ملخص موسع

تُعدّ الهياكل المائية مصدر رحمة نظراً إلى أهميتها في حياة الإنسان وتشجيع النصوص الدينية. تضيف هذه الهياكل المعمارية الصغيرة رونقاً جمالياً للمساحات العامة. توفر النوافير ومغاسل الوضوء والصهاريج وموزعات المياه، المياه النظيفة للناس مع الجمع بين نظام الوقف والتفاعل الاجتماعي. وهي تساهم في الاستمرارية الاجتماعية والثقافية والسلامة الجمالية للحياة في المدينة، وتحتل مكانة فريدة في الحضارة التركية الإسلامية.

لقد أسست الإمبراطورية العثمانية حضارة قائمة على الماء عبر بناء النوافير والسبل على مر التاريخ. قد تم حل مشكلات المياه في مدينتين مهمتين تحت رعاية نفس السلطان. عندما نحلل النشاط المعماري في القدس، إحدى هاتين المدينتين، نجد أن سبل القانوني هي سمة معمارية مميزة. هذه النوافير هي في الغالب هياكل مستطيلة الشكل من وحدة واحدة مع أقواس مدببة. وهي تختلف بشكل واضح عن غيرها من الهياكل المائية في القدس من حيث سماتها المعمارية وزخارفها ونقوشها الموجودة في وسط كواتها. كانت هذه النوافير، التي وضعت في نقاط حاسمة في المدينة، توفر المياه - وهي ضرورة منذ العصور القديمة - بالإضافة إلى تمثيل الهوية التركية الإسلامية. وبالمثل، عانت إسطنبول من مشاكل المياه منذ العصور القديمة بسبب النمو السكاني، ولكن تم حل هذه المشكلة تحت رعاية السلطان سليمان القانوني.

قد كشفت مراجعة الأدبيات أن خصائص محتوى النقوش الخاصة بـ "كانوني سييل" في القدس والهياكل المائية في إسطنبول، عاصمة الإمبراطورية العثمانية في القرن السادس عشر، لم يتم دراستها من قبل من حيث مستوى الاختلاف أو التشابه بينها. بناءً على هذه الفجوة في الأدبيات، تم اختيار موضوع هذا البحث ليكون التحليل النصي والشكلي للنقوش الموجودة على كانوني سييل، بدلاً من جميع خصائصها، ومعدل استخدام التعبيرات الدينية مثل الآيات والأحاديث والعبارات الصلاة. عند تحديد السييل، تم الاهتمام بتلك التي تنتمي إلى فترة كانوني والتي تحتوي على نقوش. وفي هذا السياق، تم تضمين جميع النوافير والسييلات من فترة كانوني التي تم تحديدها في القدس خلال البحث الميداني في الدراسة، بينما تم استبعاد النوافير في إسطنبول التي لم يكن من المؤكد انتمائها إلى الفترة ذات الصلة وتلك التي تنتمي إلى هذه الفترة ولكنها تحمل نقوشاً تعود إلى فترة لاحقة. وبالتالي، اعتُبرت النقوش الموجودة على نوافير إسطنبول التي تحمل إلى حد كبير خصائص فترة كانوني مناسبة للتقييم.

يختلف هذا المقال، الذي يهدف إلى تقديم تحليل مفصل للنقوش، عن الدراسات السابقة في أنه يتطرق إلى الجوانب الدينية والزخرفية والأدبية والتاريخية والفنية الفريدة لنقوش النوافير؛ كما يسلط الضوء على الاختلافات والتشابهات بين نقوش النوافير في الأقاليم وتلك الموجودة في العاصمة. ويركز بشكل خاص على التعبيرات الدينية والآيات والأحاديث المستخدمة في نقوش السبيل والنوافير، خاصة من القرن السادس عشر فصاعدًا.

في هذا السياق، أضيفت التعبيرات الدينية إلى نقوش النوافير في القرن السادس عشر، ولكن لم يتم العثور على دليل على الاستخدام الصريح للأحاديث. فقط في نقش سبل باب الأتم توجد جملة صلاة على النبي بعد عبارة "الهجرة النبوية". بشكل عام، لا يمكن القول إن الأحاديث النبوية كانت مستخدمة على نطاق واسع في النقوش في القدس، خاصة في المسجد الأقصى. ومع ذلك، فإن أقدم حديث نبوي منسوب إلى العمارة يقع داخل قبة الصخرة، على سلسلة الأعمدة المقوسة الثماني الأضلاع بالقرب من الجدار. في كل من القدس وإسطنبول، لوحظ أن النقوش التي تنتمي إلى السبيل والنافورات، التي شُيّدت في الغالب كنافورات جدارية، توضع عمومًا في كوات مقوسة.

في جميع نقوش السبيل في القدس، تم الاهتمام بتضمين جملة دعاء طويلة أو قصيرة بعد اسم السلطان. في نقوش نوافير إسطنبول، لوحظ أن التعبيرات الدينية القصيرة كانت مفضلة بسبب الشكل الأدبي للغة. نتيجة لهذا الوضع، تم استخدام جزء فقط من الآية، بدلاً من الآية بأكملها، في نقوش هذه الفترة.

السمة المشتركة بين نقوش النوافير والسبل التي بُنيت خلال فترة كانوني في إسطنبول والقدس هي أسلوبها الخطي. في كلتا المدينتين، كانت النقوش مكتوبة في الغالب بخط الثلث الجلي. ومع ذلك، من حيث حروف الأبجدية والتصميم والتكوين، فإن مستوى نقوش نوافير إسطنبول أكثر تقدمًا. بصرف النظر عن ذلك، فإن موقع النقوش والمواد التي كُتبت عليها والتقنية المستخدمة متشابهة في كلتا المدينتين. النقوش، التي عادة ما تكون مكتوبة على الرخام، منحوتة في كوات مقوسة باستخدام تقنية النقش البارز.

أما أبرز وجوه التمايز بين النقوش فهو لغتها وأسلوبها الأدبي. فقد كُتبت نقوش نوافير إسطنبول باللغة التركية العثمانية وبأسلوب شعري، بينما كُتبت نقوش سبل القدس باللغة العربية كنص عادي. وقد تأثرت لغة النقوش باللغة الدارجة.

تُعرف الهياكل المائية من فترة كانوني، التي لم تُبنى على شكل سبل كما نفهمه اليوم، باسم "سبل" في نقوشها. تظهر هذه الكلمة أيضًا في نقوش نوافير إسطنبول. ومع ذلك، في حين تم استخدام هذه الكلمة فقط في نقوش نوافير القدس في القرن السادس عشر، تضمنت عينة إسطنبول عدة عبارات لها نفس المعنى.

لا شك أن آثار الزمن واضحة على جميع نقوش النوافير. علاوة على ذلك، أثناء أعمال الترميم، تم طلاء خلفيات نقوش إسطنبول باللون الأخضر في الغالب، والحروف باللون الأصفر. هذه الإجراءات التي تم اتخاذها على النقوش تجعل من الصعب قراءتها وفهم حروفها وأسلوب كتابتها. في الوقت نفسه، فإنها تؤثر سلبًا على القيمة الجمالية للنقوش.

Kaynaklar / References

- Alparslan, Ali. *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Ayalon, Myriam Rosen. "On Suleiman's Sabils in Jerusalem". *Essays In Honor of Bernard Lewis The Islamic World From Classical to Modern Times*. ed. C. E. Bosworth vd. 589-607. Princeton/New Jersey: The Darwin Press, 1988.
- Ayvansarayî, Hafız Hüseyin Efendi. *Hadîkatü'l-Cevâmi*, 1281.
- Barışta, H. Örcün. *İstanbul Çeşmeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Berchem, Max van. *Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum Deuxième Partie Syrie du Sud: Tome Deuxième - Jérusalem "Haram"*. Caire: Institut Français D'archéologie Orientale, 1925.
- Berchem, Max van. *Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum Deuxième Partie Syrie du Sud: Tome Premier - Jerusalem "Ville"*. Caire: Institut Français D'archéologie Orientale, 1922.
- Beyhakî, Ebûbekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir 'Atâ. 11 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dârü İbn Kesîr, 1993.
- Derman, M. Uğur. *Ömrümün Bereketi: 1*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2011.
- Egemen, Affan. *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri (Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil)*. İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1993.
- Ertuğ, Necdet (ed.). *İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyyatı*. 3 Cilt. İstanbul: Forart Basımevi, 2006.
- Eyice, Semavi. "Defterdar Camii ve Türbesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/97. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Gedik, Ahmet. *Hat Sanatı Bakımından Kudüs ve Çevresindeki Eyyûbî Kitâbeleri*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020.
- Kara Pilehvarian, Nuran vd. *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*. İstanbul: YEM Yayın, 2000.
- Karakaya, Enis. "Uşşakî Tekkesi Çeşmesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. ed. Nuri Akbayer vd. 7/329. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Kızılaslan, Emine. *Kudüs'te Osmanlı Bekçileri: Çeşme, Sebil, Şadırvan, Hamam Mimarisi*. Ankara: İlâhiyat, 2023.
- Koç, Mustafa. *Revnaçoğlu'nun İstanbul'u : İstanbul'un İç Tarihi : Fatih*. 5 Cilt. İstanbul: Fatih Belediyesi, 2021.
- Kumbaracılar, İzzet. *İstanbul Sebilleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1938.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, 1900.
- Müstakimzâde, Süleymân Sa'deddîn Efendi. *Tuhfe-i Hattâtîn*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Myres, David M. "An Overview of the Islamic Architecture of Ottoman Jerusalem". *Ottoman Jerusalem The Living City: 1517-1917*. ed. Sylvia Auld - Robert Hillenbrand. 1/325-354. London: Altajir World of Islam Trust, 2000.

- Natsheh, Yusuf. "Architectural Survey Catalogue of Buildings". *Ottoman Jerusalem : The Living City, 1517-1917*. ed. Sylvia Auld - Robert Hillenbrand. 2/657-1012. London: Altajir World of Islam Trust, 2000.
- Natsheh, Yusuf. "The Architecture of Ottoman Jerusalem". *Ottoman Jerusalem : The Living City, 1517-1917*. ed. Sylvia Auld - Robert Hillenbrand. 1/583-655. London: London Altajir World of Islam Trust, 2000.
- en-Nesâî, Ebû Abdirrâhmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. el-Şuayb Arnavut. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Önkâl, Hakkı. "Epigrafik Metinlerin Deşifresinde Takip Edilebilecek Usul Hakkında Düşünceler". ed. Aziz Doğanay. *Prof. Dr. Selçuk Mülayim Armağanı: Sanat Tarihi Araştırmaları*, 29-37.
- Özdemir, Mehmet. "17. Yüzyıl Şairlerinden Bülbülî ve Neşredilmemiş Şiirleri". *İskender Pala Armağanı*. 747-769. İstanbul: Kapı Yayınları, 2021.
- Özkafa, Fatih. "Türk Su Mimarisi Kitâbelerinde Hat Estetiği". *İSTEM* 15 (01 Aralık 2010), 193-219.
- Rado, Şevket. *Türk Hattatları: XV. Yüzyıldan Günümüze Kadar Gelmiş Ünlü Hattatların Hayatları ve Yazılarından Örnekler*. İstanbul: Yayın-Matbaacılık Ticaret Limited Şirketi, ts.
- Sarıdikmen, Gül. "Zeytinburnu'nun Tarihi Çeşmeleri". *Zeytinburnu Kültür Vadisi II* (2018), 523-535.
- Soycan, Gülşen. *Kudüs Harem-i Şerif Kitâbelerinin Hat Sanatı Açısından Değerlendirilmesi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2024.
- Soycan, Gülşen. "Mescid-i Aksâ'daki Mimari Faaliyetlerin Görkemli Dönemi Kanûnî Saltanatı". *Geçmişten Günümüze Filistin*. ed. Tuğba Velioglu vd. 603-623. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2024.
- Sümer, Faruk. "Kasım Paşa". *İslam Ansiklopedisi*. 6/386-388. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Sümer, Faruk. "Kasım Paşa, Güzelce". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/547. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Süreyya, Mehmed. *Sicil-i Osmânî*. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Tanişik, İbrahim Hilmi. *İstanbul Çeşmeleri 1*. İstanbul: Maarif Maatbaası, 1943.
- Tanman, Baha - Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Kudüs'te Osmanlı Devleti İmar Faaliyeti". *Dârüsselâm Kudüs*. ed. Nihal Şahin Utku vd. 3/221-255. İstanbul: T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, 2025.
- Tanman, M. Baha. "Güzelce Mahmud Paşa Çeşmesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/330-331. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
- Tatlı, Bekir. *Mimarî Hadisler: Türk-İslam Mimarisini Taçlandıran Peygamber Sözleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Taymaz, Beyza. *Osmanlı Dönemi İstanbul Sebil ve Çeşme Kitabelerinin Biçim ve İçerik Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Tirmizî, Muhammed b. İshâ. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. Mısır: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebi, 1975.
- Tüfekçioğlu, Abdülhamit. *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Tütüncü, Mehmet. *Turkish Jerusalem (1516-1917): Ottoman Inscriptions from Jerusalem and Other Palestinian Cities*. Haarlem: SOTA, 2006.

Ünal, Berrin Yapar. “Hat Sanatında Müselsel Yazılar”. *Sanat ve Tasarım Dergisi* 10/1 (30 Haziran 2020), 106-118.

Yelmen, Hasan. “Kazlıçeşme”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. ed. Nuri Akbayer vd. 4/512-514. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.

Ekler

Kudüs Kanûnî Sebilleri'nin Muhtevası

Tarihi	İşi Gerçekleştiren	Dua cümlesi	Dönemi ve Kullanılan Unvanlar	Bânisi	Yapılış Amacı	Yapı Türü	Yapım Kipi	Yapının Adı
في (العشر الآخر) من شعبان المعظم (سنة ٩٣٣)	على يد العبد (الفقير إلى الله عبد ربه (؟) مصطفى	يسره الله مايشاء	في أيام مولانا السلطان الأعظم ثاني سليمان في ملك العامل السلطان سليمان ابن السلطان سليم خان	أمير أمراء العرب والعجم مولانا قاسم باشا	إبتغاء لوجه الله تعالى وطلباً لمرضاته	هذا السبيل المبارك	أنشأ	Kasım Paşa Sebili
بتاريخ عاشر شهر محرم الحرم في سنة ثلاثة واربعين وتسعمائة	-	خلد الله ملكه وسلطانه	مولانا السلطان الملك الأعظم والخاصان المكرم مالك رقاب الأمم سلطان الروم والعرب والعجم	السلطان سليمان ابن سلطان سليم خان	-	هذا (ا) السبيل المبارك	امر بانشا (ء)	Sultan Havuzu Sebili
بتاريخ اول شهر رجب المرجب من شهور سنة ثلاثة	-	خلد الله ملكه وسلطانه	مولانا السلطان الملك الاعظم والخاصان المكرم مالك رقاب الامم سلطان الروم (و)العرب والعجم عز الاسلام والمسلمين ظل الله في	السلطان سليمان ابن السلطان	-	هذه السبيل المبار	امر بانشا (ء)	Tarîkü'l-Vâd Sebili

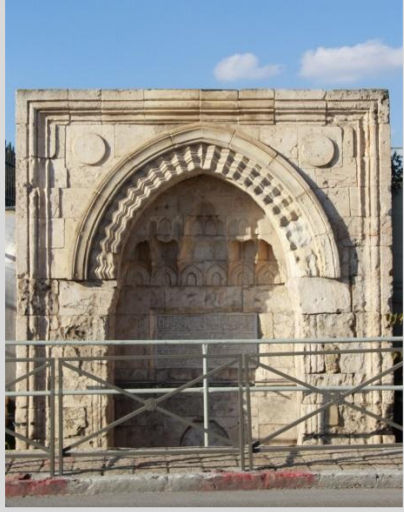
واربعين وتسعمائة			العالمين حامي الحرمين الشريفين	سليم خا				
بتاريخ ثانی وعشرين شهور رجب المرجب من شهور سنة ثلاثة واربعين وتسعمائة	-	خلد الله ملكه وسلطانه وادام عدله واحسانه	مولانا السلطان الملك الأعظم والخاصان المكرم مالك رقاب الامم سلطان الروم (والعرب والعجم عز الاسلام) والمسلمين ظل الله في العالمين حامي الحرمين الشريفين	السد طان سليمان ابن السلطان سليم خان	-	هذا (ا) السبيل المبارك	(امر بانشاء	Silsile Kapısı Sebili
بتاريخ هجرة النبوية في (ال) أوائل شهر شعبان المعظم من شهور سنة ثلاثة وأربعين وتسعمائة وصلى (الله) على محمد وآله أجمعين	-	خلد الله ملكه وسلطانه	مولانا السلطان الملك الأعظم والخاصان المكرم مالك رقاب الأمم سلطان الروم والعرب والعجم	سلطان سليمان ابن سلطان سليم خان	-	هذه السبيل المبارك	أمر بإنشاء (ء)	Atem Kapısı Sebili
بتاريخ ثانی شهر رمضان سنة ثلاثة واربعين	-	خلد الله ملكه وسلطانه	مولانا السلطان الملك الاعظم والخاصان المكرم مالك رقاب الامم سلطان الروم والعرب والعجم	الساطان سليمان ابن السلطان	-	هذه السبيل المبارك	امربانشا(ء)	Nazır Kapısı Sebili

وتسعمائة				سليم خان				
بتاريخ عاشر شهر محرم الحرام في سنة ثلاثة واربعين وتسعمائة	-	خلد الله ملكه وسلطانه	مولانا السلطان الملك الاعظم والخاقان المكرم مالك رقاب الامم سلطان الروم والعرب والعجم	السد طان سليمان ابن سلطان سليم خان	-	هذا السبيل المبارك	امر بانشا(ء)	Sitti Meryem Kapısı Sebili

Kudüs Kanûnî Sebilleri⁶²

Kasım Paşa Sebili

Sultan Havuzu Sebili

Tarîkü'l-Vâd Sebili

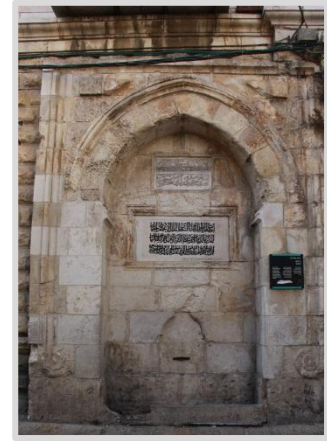
Silsile Kapısı Sebili

Atem Kapısı Sebili

Nazır Kapısı Sebili

Sitti Meryem Kapısı Sebili

⁶² Makaledeki fotoğraflar yazara aittir.

Kudüs Kanûnî Sebil Kitâbeleri

Kasım Paşa Sebilî'nin Kitâbesi

Sultan Havuzu Sebilî'nin Kitâbesi

Tarîkü'l-Vâd Sebilî'nin Kitâbesi

Silsile Kapısı Sebilî'nin Kitâbesi

Atem Kapısı Sebilî'nin Kitâbesi

Nazır Kapısı Sebili'nin Kitâbesi

Sitti Meryem Kapısı Sebili'nin Kitâbesi I

Sitti Meryem Kapısı Sebili'nin Kitâbesi II

İstanbul Kanûnî Sebilleri

Deferdar Nazlı Mahmud Çeşmesi

Kazlı Çeşme

Rüstem Paşa Çeşmesi

Semiz Ali Paşa Çeşmesi

Şahrah Çeşmesi

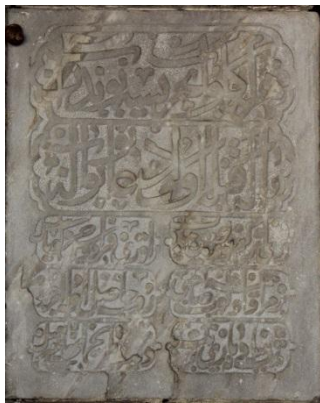

Uşşâkî Tekkesi Çeşmesi

Kalın Ali Paşa Çeşmesi

İstanbul Kanûnî Çeşme Kitâbeleri

Defterdar Nazlı Mahmud Çeşme Kitâbesi

Kazlı Çeşme

Kazlı Çeşme

Rüstem Paşa Çeşme Kitâbesi

Semiz Ali Paşa Çeşme Kitâbesi

Kalın Ali Paşa Çeşme Kitâbesi

Uşşâkî Tekkesi Çeşme Kitâbesi

Şahrah Çeşme Kitâbesi

